

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NAZƏNİN MALİK qızı İBİŞOVA

SİNXRON TƏRCÜMƏDƏ DƏQİQLİK

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: fil.f.d. dos. Könül Rauf qızı Hüseynova

BAKI- 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL	9
TƏRCÜMƏDƏ DƏQİQLİK NƏDİR?	9
1.1. Yazılı tərcümədə dəqiqlik	10
1.2.Şifahi tərcümədə dəqiqlik	20
II FƏSİL	36
SİNXRON TƏRCÜMƏ ZAMANI DƏQİQLİK	36
2.1.Dilmanlıq prosesi zamanı dəqiqliyin gözlənməsi (Azərbaycan və ingilis dillərində sinxron tərcümə materialları əsasında).	36
NƏTİCƏ	60
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	63

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dil ən əhəmiyyətli ünsiyyət vasitələrindən biridir. Bəşəriyyət tarixi boyu dünyada minlərlə dil mövcud olmuşdur. Onlardan bir çoxu sivilizasiyaların inkişafı prosesində istifadə olunmamış və ölü dilə çevrilmişdir. Müasir dünyada mövcud olan dillər uzun inkişaf yolu keçmiş, müəyyən dəyişikliyə məruz qalaraq bugünkü formasına düşmüşdür. Tərcümənin yaranma tarixi də dilin yaranma tarixi ilə eynidir. Dil yarandığı gündən etibarən müxtəlif dillərdə danışan insanlar məhz tərcümə vasitəsilə bir-birilə əlaqə saxlamışlar. Hələ qədim zamanlarda işğallar, ticarət əlaqələri, yeni ərazilərin kəşf edilməsi zamanı tərcümədən istifadə edilmişdir. Tərcümə təkcə dillərarası deyil, həm də mədəniyyətlərarası transformasiya prosesidir. Hər bir xalqın dili həm də onun mədəniyyətinin daşıyıcısıdır. Dildə kultural terminlər adlanan sözlərin olması da bunu göstərir. Orta əsrlərdə ərəblər antik yunan müəlliflərinin əsərlərini tərcümə etməklə onların mədəniyyətini, elmini öyrənmişlər. Müasir dövrimüzdə də bədii əsərlərin tərcüməsi xalqlara bir-birinin mədəniyyəti, həyat tərzi, adətləri barədə öyrənməyə imkan verir. Buna görə də müasir dövrimüzdə də tərcümənin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Şifahi tərcümə də tərcümənin xüsusi əhəmiyyət kəsb edən növüdür. Tarix boyu müharibələr nəticəsində yeni torpaqların işğalı zamanı həmin torpaqların yerli əhalisi ilə şifahi tərcümə vasitəsilə ünsiyyət qurulmuşdur. Şifahi tərcümənin ardıcıl və sinxron formalarından bu gün də geniş şəkildə istifadə olunur. Şifahi tərcümənin bu iki növünün istifadəsinə tarixi proseslər də öz təsirini göstərmişdir. XX əsrə qədər həm Fransa dövləti, həm də fransız dili dünyada xüsusi nüfuza malik olduğundan beynəlxalq əhəmiyyətli görüşlər bu dildə aparılırdı. XX əsrdən etibarən xüsusilə də ABŞ-ın nüfuzunun genişlənməsi ilə dövlətlərarası görüşlər və tədbirlərdə ingilis dilindən istifadə olunmağa başladı. Belə görüşlərdə iştirak edən ingilis və amerikalı rəsmilər fransız dilini bilmədiyindən şifahi tərcüməyə ehtiyac yarandı.

Müasir dövrimüzdə gedən qloballaşma prosesində dünya ölkələri bir-birilə daha sıx əlaqələr qurur. Bundan başqa BMT, ATƏT, Avropa Birliyi və s. təşkilatlarda dünyada baş verən önəmli hadisələrlə bağlı görüşlər keçirilir. Bu cür görüşlər müxtəlif

dillərin daşıyıcılarını bir araya gətirir. Bütün bu tədbirlərdə şifahi tərcümənin hər iki formasından geniş istifadə olunur. Bir çox nümayəndənin iştirak etdiyi konfranslarda adətən sinxron tərcümədən istifadə olunur. Bunun əsas səbəbi isə odur ki, sinxron tərcümədə tərcüməçi natiqlə demək olar ki, eyni anda öz tərcüməsini bitirir və bu zaman vaxta qənaət olunur. Ardıcıl tərcüməyə nisbətən burada zaman itkisi ikiqat azalır. Dissertasiya işində Azərbaycan və ingilis dilləri arasında olan sinxron tərcümə prosesində dəqiqlik məsələsini araşdırmış və dəqiqlik göstəricisinin azalmasının əsas səbəblərini və ona təsir edən amilləri müəyyən etmişik.

Dəqiqlik həm yazılı həm də şifahi tərcümədə əsas məsələlərdəndir. Tərcüməçinin əsas məqsədi məxəz dildə olan fikri hədəf dilə mümkün olan ən dəqiq formada çatdırmaqdır. Dəqiqliyin pozulması bir sıra problemlərə də yol açır. Bu gün ölkəmizdə keçirilən çoxsaylı beynəlxalq tədbirlərdə sinxron tərcümədən istifadə olunur. Sinxron tərcümənin həyata keçirilməsi dilmancdan gərgin zehni əmək tələb edir. Sinxron tərcümədə vaxt məhdudluğu səbəbindən hər bir detalı dəqiqliklə çatdırmaq çətindir. Hətta mövzunu mükəmməl bilmək və zəngin lüğət ehtiyatına sahib olmaq belə 100% dəqiqlik əldə etməyə kömək etmir. Buna görə də sinxron tərcüməçi çox vaxt nitqdəki əsas məqamları seçərək hədəf dilə ötürür. Bu zaman əsas məqamların seçilməsi xüsusi diqqət tələb edir. Dissertasiya işində dəqiqlik faizinin azalmasına təsir göstərən faktorlar tədqiq edilmiş, əsas nələrin dəqiq ötürülməli olduğu qeyd edilmişdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Şifahi tərcümənin tarixi olduqca qədim olsa da, sinxron tərcümə tərcümənin yeni yaranmış sahəsidir. Bu mövzu ilə bağlı aparılan tədqiqatlar da müasir ədəbiyyata daxildir. Azərbaycanda sinxron tərcümədən müstəqillik illərində, yəni Azərbaycan dilinin dövlət dili olmasından sonra geniş şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. Bu səbəbdən ölkəmizdə bu sahə üzrə aparılan tədqiqatların həcmi çox böyük deyildir. Azərbaycanda ümumiyyətlə tərcümə sahəsində ən geniş tədqiqatı tanınmış tərcüməçi, alim, professor Qılıncıxan Bayramov aparmışdır. Onun tərcümənin əsaslarında bəhs edən “Tərcümə sənəti” kitabı Azərbaycan Dillər Universitetinin həm bakalavr, həm də magistr mərhələlərində dərslik kimi istifadə olunur. O bu kitabda şifahi tərcümənin əsas anlayışlarından da söz açmış, düzgün

tərcümə etmək üçün dilmancdan tələb olunan keyfiyyətlər və düzgün strategiyalardan bəhs etmişdir.

R.Counzun konfrans dilmanlığının ümumi anlayışlarından, dilmancın tərcümə zamanı qarşısına çıxan çətinliklərdən, natiqin nitqinin mümkün qədər dəqiq tərcüməsini vermək üçün dilmancın istifadə edə biləcəyi metodlardan bəhs edən “Conference Interpreting Explained” kitabı da bu mövzuda çox əhəmiyyətli bir vəsaitdir. Bu vəsait tədqiqatın aparılması prosesində də bizə çox böyük kömək olmuşdur. Burada bəhs olunan atılmalar, ümumiləşdirmə, parafraz kimi bölmələrdə dəqiqliyin pozulması halları və dilmancın istifadə etdiyi strategiyalardan bəhs edilmişdir.

Şifahi tərcümənin həm ardıcıl, həm də sinxron növlərində dəqiqlik məsələsi xarici müəlliflər tərəfindən də araşdırılmışdır. Tanınmış tərcüməçi Dəniel Jill özünün “*Consecutive vs. Simultaneous: Which is more accurate?*” adlı məqaləsində ardıcıl və sinxron tərcümənin hansının daha dəqiq olmasını müqayisəli şəkildə tədqiq etmiş, onların tərcümə zamanı yüksək dəqiqliyə nail olmağa mane olan ümumi və fərqli xüsusiyyətlərini sadalamışdır. Nəticədə isə bir sıra faktorları nəzərə alaraq bəzi hallarda ardıcıl, digərlərində isə sinxron tərcümənin daha dəqiq olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

H.Barik, P.Korpal, A.Pim və s. digər tədqiqatçılar dəqiqlik mövzusunun atılmalarla (omission) əlaqəli tədqiq etmişlər. Bir sıra tədqiqatçılar atılmaları səhv, digərləri isə strategiya hesab etmişdir. Atılmalar dəqiqliyin azalmasına təsir edən əsas səbəblərdən biri kimi göstərilmişdir. Dilmancın tərcümə zamanı atdığı hər hansı ifadə, söz və s.-nin məlumatın itməsinə səbəb olduğu göstərilmişdir.

Bundan əlavə, natiqlə tərcüməçi arasında olan vaxt intervalı, sürətli nitq problemi, tərcümənin istiqaməti və s. mövzuları araşdıran bir sıra məqalədə bu kimi faktorların da dəqiqliyin azalmasına öz təsirini göstərdiyi qeyd olunmuşdur.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi sinxron tərcümədə dəqiqliyi araşdırmaqdır. Sinxron tərcümə prosesində dəqiqliyin nə qədər və hansı məqamlarda vacib olduğunun müəyyən edilməsi, dilmancın natiqin nitqindəki bütün məqamları dəqiq tərcümə etməsinə mane olan amillərin müəyyən edilməsi,

dəqiqlik mövzusunda nəzəri əsasın təqdim edilməsi, tərcümə zamanı edilən səhvlərin qarşısının alınması üçün istifadə olunan metodların araşdırılması, sinxron tərcümə nümunələrinin təhlili yolu ilə bu səhvlərin əsas səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi dissertasiya işinin vəzifələri arasındadır. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində peşəkar tərcüməçilər tərəfindən edilən ictimai-siyasi mövzulu nitqlərin sinxron tərcüməsi çox böyük əhəmiyyət daşımışdır.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işinin yazılması prosesində Azərbaycan və ingilis dilindəki nitqlərin sinxron tərcüməçilər tərəfindən edilmiş tərcüməsi müqayisəli təhlil metodu ilə nəzərdən keçirilmiş və bu nümunələrdə dəqiqliyin qorunub saxlanması təhlil edilmişdir. Bu zaman əsasən müxtəlif siyasi xadimlərin nitqləri və onların peşəkar tərcüməçilər tərəfindən edilmiş tərcüməsindən istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Bu problemin tədqiqi ilə sinxron tərcümə zamanı dəqiqlik göstəricisinin yazılı tərcümədən daha az olmasının səbəbləri araşdırılmış, bu problemə bəzi hallarda tərcüməçi, bəzən isə çıxış edən natiqin səbəb olduğu müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq dəqiqlik məsələsinin əsas amilləri araşdırılmış, bu məsələni tədqiq edən mütəxəssislərin fikirlərinə istinad etməklə daha dəqiq tərcümə etmək üçün nələrin vacib olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Ardıcıl və sinxron tərcümədə dəqiqlik məsələsinin müqayisəli şəkildə təhlili də dissertasiyanın elmi yeniliklərindəndir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. İstər yazılı, istərsə də şifahi tərcümə xidmətindən istifadə edənlərin əsas tələbi dəqiq və düzgün tərcümədir. Dövlət əhəmiyyətli, beynəlxalq tədbirlərdə istifadə olunan sinxron tərcümənin dəqiqliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən mövzudur. Dissertasiyanın elmi əhəmiyyəti dəqiqlik mövzusunun tədqiq edilməsindən, sinxron tərcüməçilərin mümkün qədər dəqiq tərcüməyə nail olmaq üçün istifadə etdiyi strategiyaların araşdırılmasından, bu məsələdə əsas diqqət yetirilməli məqamların qeyd edilməsindən ibarətdir.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti isə Azərbaycan-ingilis dilində sinxron tərcümə materialları əsasında dilmanların etdiyi səhvlərin, bu səhvlərin baş verməsinə

səbəb olan amillərin, dilmancın dəqiqliyə nə dərəcədə nail olmasının tədqiq edilməsidir. Bu da birinci fəsildə ifadə olunan nəzəri biliklərin praktiki olaraq izah edilərək daha yaxşı anlaşılmasına kömək etmişdir.

İşin aprobeasiyası. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Tərcümə fakültəsinin German dillərinin tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasına kafedrası nəzdində həyata keçirilir. Tədqiqat işi çərçivəsində bir elmi məqalə yazılıb çapa təqdim edilmişdir. *“Dilmanlıq prosesi zamanı atılmalar”* adlı məqalədə atılmaların dilmanlıq prosesində dəqiqliyə təsir edən əsas amillərdən biri olduğu qeyd edilmiş, bu barədə bir sıra tədqiqatçıların fikirlərinə istinad olunmuşdur. Məqalədə həmçinin atılmaların müxtəlif növləri və onların səbəb olduğu mənə itkiləri barədə məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, üç yarımfəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Birinci fəsil iki yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəslin birinci yarımfəslində mütərcimin yazılı tərcümənin iki növü olan informativ və bədii tərcümədə dəqiqliyə nail olması üçün nələrə diqqət yetirməli olduğu qeyd edilmişdir. Atalar sözü, məsəllər, şeir tərcüməsi və s. kimi kateqoriyalarda dəqiqliyə nail olmaqda çətinlik törədən məsələlərdə bəhs edilmişdir. İkinci yarımfəsildə isə ardıcıl və sinxron tərcümədə yaddaş məsələsinin, bu iki növün struktur olaraq fərqlənməsinin dəqiqlik məsələsinə necə təsir etməsi araşdırılmış, eləcə də şeir parçası, kultural sözlər, atalar sözləri və s.-nin sinxron tərcümədə hədəf dilə nə dərəcədə dəqiq ötürülməsi təhlil edilmişdir.

İkinci fəsil isə bir yarımfəsildən ibarətdir və daha çox praktiki əhəmiyyət daşıyır. Bu fəsildə sinxron tərcümə prosesində tərcüməçilərin dəqiqliyə nə qədər nail olması, dəqiqliyin azalmasına təsir edən amillər, dəqiqlik göstəricisinin dilmanc tərəfindən hansı məqamlarda pozulması halları Azərbaycan və ingilis dillərinə edilmiş sinxron tərcümə materialları əsasında təhlil edilmişdir. Bu zaman müqayisəli təhlil metodundan istifadə edilmişdir. Bu fəsildə təhlil olunan sinxron tərcümə materialları dövlət başçılarının çıxışlarının peşəkar tərcüməçilər tərəfindən edilən tərcümələridir və bu materiallar internet resurları vasitəsilə əldə olunmuşdur.

Nəticədə sinxron tərcümədə dəqiqliyin hansı məqamlarda əhəmiyyətli olması, sinxron tərcüməçilərin daha çox hansı hallarda dəqiq tərcümə edə bilməməsi, dəqiq tərcümə üçün sinxron tərcüməçilər tərəfindən diqqət yetirilməli olan məsələlər barədə qısa şəkildə məlumat verilmişdir. Ədəbiyyat siyahısı hissəsində isə tədqiqat zamanı istifadə olunan Azərbaycan və başqa dillərdə olan kitablar, məqalələr, internet resursları qeyd olunmuşdur.

I FƏSİL

TƏRCÜMƏDƏ DƏQİQLİK NƏDİR?

Tarix boyu dil bəşəriyyətin mühüm ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Qılıncxan Bayramov özünün “Tərcümə sənəti” kitabında Babil qülləsi haqqında əfsanədən bəhs etmişdir. Bu əfsanədə deyilir ki, insanlar bir zamanlar bir dildə danışarmış. Onların arasında olan dil birliyi onlara Allahın dərgahına çatmaq üçün qüllə tikmək işində kömək edir. Buna görə də Allah onların hər birinə müxtəlif dillər bəxş edir. Heç kimin bir-birini başa düşməməsi nəticəsində qüllə yarımçıq qalır. [3, s.3] Buradan insanları bir araya gətirən ən əsas vasitənin dil olması nəticəsinə gəlirik. Dünyada müxtəlif xalqlar dil vasitəsilə bir-biri ilə əlaqə qurur. Bu gün dünyada yüzlərlə dil var. Tərcüməçilər və dilmanclar tarix boyu bu dillərin daşıyıcıları arasında körpü rolunu oynamışdır. Bu gün də tərcüməçilik və dilmanlıq müxtəlif mədəniyyət və dil daşıyıcılarının bir-biri ilə ünsiyyət qurmasını təmin edərək çox əhəmiyyətli sənət olmağa davam edir. Tərcümə hələ qədim dövrlərdən insan fəaliyyətinin əhəmiyyətli, bir o qədər də çətin sahələrindən biri olmuşdur. Məhz tərcümə vasitəsilə xalqlar bir-birinin mədəniyyəti, adət-ənənələri, tarixi, ədəbiyyatı, məişəti ilə tanış olmuşdur.

Həm proses, həm də bu prosesin nəticəsi olan tərcümənin bir sıra növləri vardır. Tərcümə olunan nitqin, başqa sözlə desək verbal ünsiyyətin formasına görə tərcümə yazılı və şifahi olur. Adından məlum olduğu kimi yazılı tərcümə yazılı nitqin yazılı şəkildə tərcüməsi, şifahi tərcümə isə şifahi nitqin tərcüməsidir. Bu iki sahənin bir sıra oxşar, ümumi xüsusiyyətləri olsa da, onlar tərcümənin iki ayrı və bir-birindən fərqlənən sahələridir. Yazılı tərcümə məxəz mətnin xarakterindən asılı olaraq informativ və bədii tərcümə növlərinə ayrılır. Şifahi tərcümənin sinxron və ardıcıl tərcümə adlanan iki əsas növü vardır. Yazılı tərcümə ilə məşğul olan tərcüməçi “mütərcim”, şifahi tərcümə ilə məşğul olan isə “dilmanc” adlanır. Sinxron tərcüməçilərə bəzən sinxronist də deyilir. Şifahi tərcümənin tarixinin qədim Misirə gedib çıxdığı deyilir. Dünyada tarix boyu davam edən istilalar, yeni torpaqların alınması, kəşfi zamanı şifahi tərcüməyə ehtiyac olmuşdur.

Şifahi tərcümənin geniş yayılmış digər adı “konfrans dilmanlığı”dır. Konfrans dilmanlığı prosesində tərcümə daha çox sinxron şəkildə aparılır. Buradakı sinxron sözü də şərtidir çünki tərcümə və natiqin nitqi eynizamanlı olmur. Natiq bitmiş bir fikri səsləndirdikdən sonra dilman öz işinə başlayır.

Konfrans dilmanlığının ilk yaranma tarixinin Birinci Dünya Müharibəsindən sonra 1919-cu ildə baş tutan Paris Sülh Konfransı olduğu qəbul edilir. Bu dövrə qədər konfranslar, görüşlər zamanı fransız dilindən istifadə olunurdu. [3, s.143] İlk zamanlar konfrans dilmanları ardıcıl tərcümədən istifadə edərək tərcümə etmişlər. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra baş tutan Nürenberq məhkəmələrindən sonra şifahi tərcümənin sinxron forması geniş yayılmağa başladı. Bu gün də sinxron tərcümə dünyada əhəmiyyətli konfranslarda, görüşlərdə, ölkə rəsmilərinin səfərləri zamanı geniş şəkildə istifadə olunur.

Dəqiqlik məsələsi tərcümə prosesi zamanı ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. İstər yazılı, istərsə də şifahi tərcümədə dəqiqlik tərcümənin keyfiyyətini müəyyən edən ən əhəmiyyətli faktorlardan biridir. Beynəlxalq normalarda şifahi və yazılı tərcümə zamanı dəqiqlik göstəriciləri bir-birindən fərqlənir. Yazılı tərcümə zamanı bu göstərici 99% olduğu halda, şifahi tərcümə zamanı 70%-dir. [2, s.21] Bu göstəricilər adı çəkilən tərcümə növlərinin baş tutma proseslərinin bir-birindən fərqlənməsi səbəbilə bu şəkildə müəyyən olunmuşdur.

1.1.Yazılı tərcümədə dəqiqlik

1.1.1. İnformativ tərcümədə dəqiqlik məsələsi. İstər yazılı, istərsə də şifahi tərcümə asan başa gələn proses deyil. Tərcümə təkcə sözlərin olduğu kimi deyil, həmçinin mənanın düzgün, dəqiq şəkildə ötürülməsidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi yazılı tərcümə yazılı nitqin tərcüməsidir. Bu tərcümə zamanı mətn mütərcimin qarşısında yazılı şəkildə olur. Yazılı tərcümədə dəqiqlik göstəricisinin yüksək olmasının əsas səbəbi bu tərcümənin həyata keçirildiyi mühitdir. Mütərcimin tərcümə prosesində müxtəlif lüğətlərdən, internet resurslarından istifadə etməsi üçün vaxtı və imkanı olur. Buna görə də yazılı tərcüməçiyə səhv etmək ixtiyarı verilmir.

Bilirik ki, ehtiva etdiyi informasiyanın növünə görə yazılı tərcümə informativ və bədii tərcüməyə bölünür. İnformativ mətnlərin tərcüməsi yazılı tərcümənin böyük bir hissəsini əhatə edir. Digər bütün növlərdə olduğu kimi, informativ tərcümədə də dəqiqlik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tərcümə xidmətləri zamanı dəqiqlik ən əhəmiyyətli faktorlardan biri, hətta birincisidir. Yazılı tərcümə edilmiş mətndə ola biləcək hər hansı səhv dəhşətli nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu həmçinin tərcüməçinin öz nüfuzuna da zərər verir. Bəs tərcümə zamanı yaranan bu səhvlər nəyə görə baş verir?

Tərcümə edərkən səhvlər əsasən məxəz və hədəf dillər arasında *ekvivalentsizlik* nəticəsində yaranır. Ekvivalentlik anlayışı tərcümədə əsas anlayışlardandır. Baker qeyd edir ki, ekvivalentlik tərcüməni, tərcümə isə öz növbəsində ekvivalentliyi müəyyən edir. [16, s.17] Qılıncxan Bayramovun kitabında ekvivalent tərcümənin tərfi bu cür verilmişdir: “*Hədəf dilin normalarına riyaət etməklə məxəz mətnin məzmununu dəyişmədən hədəf dilə transformasiyasına ekvivalent tərcümə deyilir.*” [3, s.29]

Tərcümə edərkən məxəz dildəki sözlərin ekvivalentinin tapılıb hədəf dildə verilməsi dəqiqlik üçün əsas faktorlardan olsa da, bu zaman bəzi nüanslara diqqət yetirmək lazımdır. Əgər biz məxəz dildəki hər bir sözü hədəf dildə olduğu kimi yerinə qoysaq bu *hərfi tərcümə (literal translation)* olar. Məsələn ingilis dilindəki “*I have a headache*” cümləsini azərbaycan dilinə “*Mənim başağrım var*” şəklində tərcümə etsək bu zaman cümlə hədəf dildə qeyr-təbii səslənər. Bu cümlənin “*Başım ağrıyır*” formasında tərcüməsi isə düzgün tərcümədir. Keçmişdə yunan dilində olan əsərlərin ərəb dilinə tərcüməsi zamanı da ərəb tərcüməçilər hər bir sözü ayrı-ayrılıqda götürərək tərcümə etmişlər. Bu zaman diqqət yetirməli olduğumuz iki məqam var. Birincisi, yunan dilindəki hər sözün ərəb dilində ekvivalenti yoxdur. İkincisi yunan və ərəb dillərinin cümlə quruluşu eyni deyil. Bəzi tərcümə nəzəriyyəçiləri hərfi tərcüməni qəbul etmir və onun istənilən halda yolverilməz olduğunu qeyd edirlər. Buna səbəb olaraq isə hərfi tərcümənin məxəz mətnin məzmununu tam olaraq ötürməməsi və ya bu üsulla tərcümə zamanı hədəf dilin leksik və qrammatik normalarının pozulması göstərilir. Hərfi tərcümə edilmiş mətni oxumaq çətinidir və o heç də mətnin mənasını tam olaraq ötürmür. Buna görə də bacarıqlı tərcüməçilər hərfi tərcümədən yayınırlar.

Tərcümə zamanı edilən səhvlər bəzi hallarda pis nəticələrə gətirib çıxara bilər. Dünyada tərcümə zamanı edilən səhvlərin görkəmli markaların nüfuzuna ziyan vurduğu, xoşagəlməz vəziyyətlərə səbəb olduğu hallar olmuşdur. Dünyanın tanınmış özəl banklarından biri “*Assume Nothing (heç nəyi öz üzərinə götürmə)*” adlı kampaniyasını dünyaya tanıتماğa qərar verdikdə tərcümə zamanı edilən səhv bu bankın pul itirərək zərər görməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, onların kampaniyalarının adı olan “*Assume Nothing*” bir sıra dillərə tərcümə olunarkən “*Do Nothing (heç nə etmə)*” şəklində tərcümə olunmuşdur ki, bu da kampaniyanın insanları bankın xidmətlərindən istifadə etməsinə təşviq etmə siyasətinə tamamilə zidd olmuşdur. [34]

Məşhur avtomobil firması *Fordun* bütün dünyada mağazaları vardır. Şirkət Belçikada öz filialını açarkən məşhur “*Every car has a high-quality body (hər bir maşın yüksək keyfiyyətli korpusa sahibidir)*” şüarı holland dilinə “*Every car has a high-quality corpse (hər bir maşında yüksək keyfiyyətli cəsəd vardır)*” şəklində tərcümə edilmiş və anlaşılmazlığa səbəb olmuşdur. [34]

Digər böyük avtomobil markası *Mersedes Benz* də Çin bazarına daxil olarkən çətinliklə üzləşmişdir. Brendin adı Çin dilinə “ölmək üçün tələsmək” mənasını verən “*Bensi*” şəklində tərcümə edilmişdir. Marka daha sonra bu adı “*Benchi*” olaraq dəyişmişdir. Bu söz “uçuş sürətinə yaxın sürətlə qaç” mənasını verir və maşın markası üçün daha məqbul bir ad sayılır. [34]

Tərcümə zamanı edilən səhvləri bir neçə kateqoriyaya bölürlər. Bunlardan biri də *praqmatik* tərcümə səhvləridir. Bu tipli səhvlərin ən başlıca səbəbi tərcüməçilərin məxəz mətndəki məlumatı yanlış şəkildə qavramasıdır. Bu çox əhəmiyyətli məsələdir. Bunun səbəbi də tərcümə zamanı verilən ilkin qərarlardır. Praqmatik səhvlər tərcümə prosesinin sonrakı hissəsinə də təsir edir.

Maçali düzgün tərcümədə iki əsas vasitənin olduğunu qeyd edir: intellektual və praktiki vasitələr. [24, s.95] İntellektual vasitələrə məxəz və hədəf dili əla səviyyədə bilmək, tərcümə olunacaq mətni düzgün başa düşmək, öz bilik və bacarıqlarını tərcümə zamanı istifadə etmək daxildir. Praktiki vasitələrə isə mətndə olan istinadların, yazılı və ya elektron lüğətlərin düzgün istifadəsi, tərcümə olunan mətnin daxil olduğu sahəni bilmək, konteksti düzgün anlamaq qabiliyyəti daxildir. Bu iki vasitə çox əhəmiyyətlidir

və tərcüməçidə onlardan hər hansı birinin olmaması keyfiyyətsiz, düzgün olmayan tərcüməyə gətirib çıxaracaqdır.

Bir digər tədqiqatda tərcüməçilər tərəfindən edilən müxtəlif növ tərcümə xətalərindən bəhs olunur. Tərcümədə düzgünlüyün pozulması üç növ xəyata: *lingvistik*, *qavrama* və *tərcümə səhvlərinə* görə baş verə bilər. [24, s.96] Tərcüməçilər yalnız hədəf dilin deyil, həm də məxəz dilin strukturunu, lüğət tərkibini, durğu işarələrini düzgün bilmədiklərinə görə səhvlərə yol verirlər. Məsələn, ola bilsin ki, B dilindən A dilinə tərcümə edən mütərcim B dilində yazılan mətnin məzmununu düzgün qavrayıb, lakin onun A dilini kifayət qədər bilməməsi tərcümədə səhvlərin olmasına gətirib çıxarır. Bu cür səhvlər də lingvistik, mədəni (kultural) və stilistik xətalara səbəb olur.

Q.Bayramovun “Tərcümə nəzəriyyəsi” kitabında qeyd olunur ki, keyfiyyətli tərcümə üçün tərcüməçi üç məsələyə diqqət yetirməlidir: [3, s.10]

1. Mətnin mövzusu (subject matter);
2. Ünsiyyətin baş verdiyi situasiya;
3. Ünsiyyətin iştirakçıları (sender and receiver);

Ümumiyyətlə tərcümənin dəqiqliyindən danışarkən ən çox diqqət edilməli olan məsələlərdən biri də *çoxmənalılıqdır*. Bir sözün çoxmənalı olması onun bir neçə referentinin, yəni mənasının olması deməkdir. Sözdə çoxmənalılıq və ya mənə çalarlığının çox olmasından asılı olmayaraq onlardan biri onun həqiqi mənasını təşkil edir. Digər mənalar isə ilkin mənadan törəmiş olur. Tərcümədə çoxmənalılıq əhəmiyyətli bir mövzudur. Mütərcim mətn daxilində çoxmənalı sözlərə rast gələ bilər. Çoxmənalılığın aradan qaldırılması üçün kontekstdən istifadə edilir. P.Nyumark konteksti sintaktik, söz birləşməsi, situativ, mədəni, fərdi kimi növlərə bölür. [3, s. 46] Kontekstdə tərcüməçi üçün əsas olan söz və onun hansı mənada işləndiyini müəyyən etməkdir.

Tərcümə nəzəriyyəsində iki növ kontekstin üzərində dayanılır. Bunlar dar və ya mikrokontekst və geniş və ya makrokontekstdir. Dar kontekstdə sözün işləndiyi söz birləşməsi və ya cümlə onun hansı mənada işləndiyini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Məsələn ingilis dilindəki “*right*” sözünün ifadə etdiyi mənalara baxaq: 1) *being in accordance with what is just, good, or proper*; 2) *conforming to facts or truth*; 3)

having the axis perpendicular to the base; 4) qualities (such as adherence to duty or obedience to lawful authority) that together constitute the ideal of moral propriety or merit moral approval 5) the power or privilege to which one is justly entitled; 6) in a direct line, course, or manner; [35]

Lüğətdən görünür ki, bu sözün ayrılıqda birdən çox mənadası vardır. Cümlə və ya söz birləşməsi içində işləndikdə isə onun hansı mənada olduğu aydınlaşır. Məsələn *“Some people just put more effort into distinguishing right from wrong than others.”* cümləsində *“right”* sözü ilə birlikdə *“wrong”* sözünün işlənməsi dar dil konteksti yaradır və *right* sözü *“doğru”* olaraq tərcümə olunur. *“We have no right to punish him”* cümləsində isə *“to have a right”* birləşməsindən bu sözün *“hüquq”* mənasında işləndiyi aydın olur. *“Most people write with their right hand.”* cümləsində isə *“hand”* sözü *“right”* sözü üçün dar dil konteksti sayılır və *right* sözünün *“sağ”* demək olduğu müəyyənləşir. Bu nümunələrdən görüldüyü kimi dar kontekstin nəzərə alınması tərcümə zamanı dəqiqliyin qorunması üçün vacibdir. Dar kontekst özü də *sintaktik* və *leksik-semantik* olaraq iki yerə ayrılır. *Sintaktik* kontekst sözün işləndiyi sintaktik struktur, məsələn, söz birləşməsidir. Yuxarıdakı nümunədə *“to have a right”* birləşməsi buna misal ola bilər. *Leksik-semantik* kontekst isə adından da görüldüyü kimi leksik vahidlər olan sözlər, idiomlar və s.-dir. Buna baxmayaraq leksik-semantik kontekst çoxmənalılıq aradan qaldırmağa tam olaraq kömək etmir. Məsələn ingilis dilindəki *“sink”* feili dilimizdə həm *“batmaq”*, həm də *“batırmaq”* mənasında işlənir. Bu sözün dəqiq tərcüməsi üçün bizə sintaksis kontekst kömək edir. Bu söz *“If our ship didn't sink, it was certainly leaking like the Titanic.”* cümləsindəki kimi təsirsiz feil olaraq işlənirsə *“batmaq”*, *“It isn't clear exactly what sank the ship.”* cümləsindəki kimi təsirli feil olaraq işləndikdə isə *“batırmaq”* mənasında işlənir.

Başqa bir məsələ isə *sinonimlərin düzgün və dəqiq seçilməsi* məsələsidir. Məxəz mətnində olan bir söz hədəf dildə olan mətndəki birdən çox sinonim sözə uyğun gələ bilər. Məsələn ingilis dilindəki *“die”* feili azərbaycan dilində *“ölmək”*, *“vəfat etmək”*, *“gəbərmək”* kimi sözlərə uyğun gələ bilər. Bu sinonimlərdən hansının işlənməsi həm mətnin üslubundan, həm də bu hadisəyə subyektiv münasibətdən asılıdır.

Dar kontekst bizə tərcümədə dəqiqliyə nail olmağa imkan vermədikdə geniş kontekstdən istifadə edirik. Geniş kontekstin dəqiq hədudunu müəyyən etmək çətinidir. Geniş kontekstdə ekvivalentin seçilməsi müəyyən abzas və ya mətn səviyyəsində müəyyənləşir. Geniş kontekst vasitəsilə tərcümə vahidini dəqiqləşdirməkdə çətinlik yarandıqda ekstralinqivistik situasiya köməyimizə gəlir. Bu zaman tərcüməçinin dünya bilgisi, tərcümə etdiyi mətnin mövzusunu bilməsi çox əhəmiyyətlidir.

1.1.2. Bədii tərcümədə dəqiqlik məsələsi. Bədii tərcümə adından da göründüyü kimi bədii əsərlərin, müxtəlif şair, yazıçı, müəllifin bədii təxəyyülünün məhsulu olan əsərlərin tərcüməsidir. Bədii ədəbiyyatın tərcüməsi çətin və xüsusi diqqət tələb edən bir sahədir. Buna görə də bədii tərcümə ilə bu sahədə xüsusi ixtisaslaşmış mütərcimlər məşğul olur. Tərcümənin digər növlərinin olduğu kimi bədii tərcümənin də özünəməxsus bir sıra problemləri vardır. Tarix boyu bədii əsərlərin tərcüməsi çox böyük əhəmiyyətə malik bir mövzu olmuşdur. Hələ qədim dövrlərdən Yaxın Şərqdə “müdrilik evləri” adlanan tərcümə məktəbləri mövcud olmuşdur. Bağdad, Buxara kimi şəhərlərdə fəaliyyət göstərən bu yerlərdə antik dövrə aid olan əsərlər fars və ərəb dillərinə tərcümə edilmişdir. Daha sonra bu əsərlər müxtəlif Avropa dillərinə məhz ərəb və fars dillərindəki tərcümələri vasitəsilə keçmişdir. Bədii əsərlərin tərcüməsi həm də mədəniyyətlərarası transformasiya prosesidir. Müxtəlif xalqlar məhz bədii əsərlərin tərcüməsi vasitəsilə digər xalqların həyat tərzini, məişəti, mədəniyyəti, adət-ənənələri ilə tanış olur.

Bədii əsərlərin tərcüməsində dəqiqlik məsələsi informativ mətnlərin tərcüməsində olduğundan bir qədər fərqlidir. Bədii əsərlərə obrazlılıq xasdır. Məsələn tülkü informativ bir mətndə heyvan növü olaraq başa düşülürsə, bədii ədəbiyyatımızda o daha çox hiyləgərliyin rəmzi kimi göstərilir. Bu cür rəmzi mənaları araşdırarkən müxtəlif xalqlar və ölkələr arasında olan mədəniyyətlərarası fərqlərin nəzərə alınması da vacibdir. Məsələn bayquş azərbaycanlılara görə bədbəxliyi simvolizə etsə də ingilislər üçün bu belə deyil. İngilislər bu quşu müdrilik rəmzi kimi qəbul etmişlər. [2, s.95] Əsərlərdə çox sayda frazeoloji birləşmələr, məcazlar işlənə bilər ki, onların hər birinin dəqiq tərcüməsi tərcüməçidən xüsusi bacarıq tələb edir. Xalqlar arasında

olan coğrafi və mədəni yaxınlıq və ya uzaqlıq da onların ədəbiyyatındakı janrların fərqli və ya oxşar olmasına gətirib çıxarır. Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatında üst-üstə düşməyən janrlar mövcuddur. Bu janrların hər birinin xarakterik xüsusiyyəti, öz ifadə tərzinin olması da tərcümədəki dəqiqliyə öz təsirini göstərir. Q.Bayramov bədii tərcümədə dəqiqliklə bağlı özünün “Tərcümə sənəti” kitabında bunları qeyd etmişdir: *“Bəzi tərcümələr məxəz mətndən forma və semantik yaxınlığı ilə seçilir, lakin bu tərcümələrdə həddindən artıq şərhələr verilir. Digər bir qrup tərcümələr məxəz mətndəki informasiyanı verməkdən çox, oradakı əhval-ruhiyyəni yaratmağa üstünlük verir.”* [3, s.222]

Bədii əsərlər böyük oxucu kütlələri üçün nəzərdə tutulur. Buna görə də onların tərcüməsi zamanı ilk növbədə onların oxunaqlı olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Burada məzmun və forma arasındakı əlaqə də əhəmiyyətlidir. Bu iki məhfum bir-biri ilə sıx bağlıdır. Tərcümə zamanı isə onlardan hansının daha üstün olmasına qərar verilir. Şeir tərcüməsi bədii tərcümənin xüsusi sahəsidir. Poeziya nümunələrinin tərcüməsi çətin olduğuna görə bəzi alimlər hətta onları tərcüməolunmaz hesab edirlər. Bu tərcümədə formaya daha çox önəm verilir. Şeirlərin tərcüməsi zamanı onların məzmununu bir formanın içinə salınır. Bu zaman məxəz dildəki şeirin həm məzmunu, həm də formasını olduğu kimi saxlayıb tam dəqiqlik əldə etmək çox çətin, hətta qeyri-mümkündür. Bəzi hallarda müxtəlif şeirlər hərfi (sözbəsöz) və ya sətri olaraq nəsr formasında tərcümə olunur. Bu zaman şeirin məzmunundakı dəqiqliyi saxlamaq mümkün olsa da, ona məxsus olan emosionallıq və oxunaqlılıq pozulur. Burada tərcümənin məqsədini də nəzərə almaq lazımdır. Əgər məqsəd bir şairin həyat və yaradıcılığını öyrənmək və şeirlərinin məzmunu ilə tanış olmaqdırsa nəslə tərcüməni məqbul saymaq olar.

Ötən əsrdə şeir nümunələri Azərbaycan dilinə ikinci bir dildən, yəni rus dilindən tərcümə olunmuşdur. Nəticədə hədəf dildə olan şeir orijinaldan daha da uzaqlaşmış və dəqiqlik daha çox pozulmuşdur. Məsələn Şekspirin sonetini Azərbaycan dilinə tərcümə edən T.Əyyubov onu rus dilində olan S.Marşakın tərcüməsinə əsasən tərcümə etmişdir. S.Marşak yamb bölgüsündə olan şeiri onbirlik olaraq tərcümə etdiyindən T.Əyyubov

da bu şəkildə tərcümə etmişdir. Nəticədə hədəf dildəki şeirdə məxəz şeirdən daha çox heca olmuş, orijinaldakı bir çox məqamlar itmişdir.

Ümumilikdə şeir tərcüməsi zamanı tərcümə vahidi mətn olaraq götürülür, başqa sözlə desək bunlar mətn səviyyəsində tərcümə olunur. Bu zaman sərbəst tərcümə adlanan tərcümə üsulundan istifadə olunur. Sərbəst tərcümədə hədəf mətnin ümumi məzmunu hədəf dilin normalarına riayət etməklə oxunaqlı şəkildə verilir. Məsələn A.Səhhət İ.A.Krillovun “Kvartet” şeirini “Sazəndələr” adı ilə sərbəst üsulla tərcümə etmişdir. [3, s.30] Müasir dövrdə ingilisdilli poeziya nümunələrini, eləcə də Şekspirin sonetlərini dilimizə görkəmli alim Sabir Mustafa tərcümə etmişdir. O bununla bağlı “*Bədi tərcümədə poetik ekvivalentlər*” adlı monoqrafiyasında öz fikrini bu cür bildirmişdir: “*Mən bir qayda olaraq həmişə ayrı-ayrı sözləri deyil, ümumi fikri, əsas ideyanı müfəssəl əks etdirməyə, orijinalın poetik ifadə tərzini, milli koloritini saxlamağa çalışıram.*”

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, istənilən məzmun formada əks olunur. Formalar isə mədəni və coğrafi yaxınlıqdan asılı olaraq fərqlənir. Coğrafi və mədəni olaraq yaxın olan Avropa xalqlarında bədi janrlar və formalar da oxşardır. Bu da öz növbəsində tərcümə işini asanlaşdırır. Məsələn ingilis ədəbiyyatında üçbucaq, romb, xaçşəkilli formalar olmuşdur. Bu kimi formalar Azərbaycan ədəbiyyatına xas olmadığı üçün onların dilimizə dəqiq tərcüməsi də olduqca çətindir.

Bədi tərcümədə dəqiqliyə nail olmağın yollarını araşdırarkən Cümşüd Əzimov tərəfindən irəli sürülən prinsiplərə nəzər yetirmək lazımdır:

1. Tərcümə edilən əsərdə müəllifin haqqında söz açdığı xalqın yaşayış xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini, mədəni inkişaf səviyyəsini, düşüncələrini eynilə oxucuya çatdırmaq;
2. Müəllifin üslubunu mümkün qədər saxlamağa çalışmaq;
3. Orijinaldakı bədi ifadə vasitələrinin dolğunluğu ilə verilməsinə nail olmaq, bunlarda da milli xüsusiyyəti saxlamaq, müvafiq qarşılıqlar tapmaq, məkan və zamanı dəyişdirmək;
4. Məna və məzmun dürüstlüyünə əməl etmək, orijinalın ümumi ruhu və məzmununun pozulmasına, təhrifinə əsla yol verməmək;

5. Orijinaldakı personajların dilini, nitq üslubunu qoruyub saxlamaq [1, s.24]

Qeyd etdiyimiz kimi bədii ədəbiyyata obrazlılıq xasdır. Bədii əsərlərdə frazeoloji birləşmələrin işlənməsinə tez-tez rast gəlirik. Frazeologizmlərin dəqiq tərcüməsi bir qədər çətindir çünki buradakı sözlər öz lüğəvi mənalarında işlənmir və bütöv şəkildə götürülərək yeni bir mənə kəsb edir. Frazeoloji birləşmələrin dəqiq şəkildə tərcüməsi üçün bir neçə üsuldan istifadə olunur.

Bu sözlərin ən dəqiq tərcümə üsulu *ekvivalent* üsuldur. Bu zaman məxəz dildə olan frazeoloji birləşmə hədəf dildə ekvivalenti ilə əvəz olunur. Ekvivalent üsulla tərcümə zamanı həm mənə, həm də obrazlılığın dəqiq tərcüməsinə nail olmaq mümkündür. Məsələn *as cold as ice-buz kimi soyuq; as hungry as a wolf; the voice of conscience-vicdanın səsi* və s. Digər bir üsul isə *analoq* üsuludur. Burada adından da göründüyü kimi frazeoloji vahidin yerinə onun hədəf dildəki analoqu qoyulur. Burada mənəni dəqiq şəkildə vermək mümkün olsa da obrazlılıq dəyişir. Məsələn, *birds of fine feather flock together-su axar, çüxuru tapar; it is an ill wind that blows nobody good-şər deməsən, xeyir gəlməz* və s. *Kalka (calque)* üsulu da frazeologizmlərin tərcüməsində geniş istifadə olunur. Kalka üzünü köçürmək üsuludur. Bu üsulla tərcümə zamanı mütərcim frazeoloji birləşmədəki obrazlılığı dəqiq saxlamağa çalışır. Məsələn, *an egg today is better than a hen tomorrow-bugünkü yumurta sabahkı toyuqdan yaxşıdır; ağıl para ilə satılmaz-wisdom is not sold for money* və s. Kalka üsulundan istifadə zamanı hərfi tərcüməyə yol verilməməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Hərfi tərcümə frazeoloji birləşmənin mənəsində təhrifə səbəb olur. Frazeoloji vahidlərin dəqiq tərcüməsində ən problemlı məqam bu sözlərin müəllif tərəfindən öz lüğəvi mənəsində işlənməsidir. Məsələn görkəmli ingilis şairi Bayron özünün “Don Juan” poemasında belə bir ifadə işlədir:

“*Now, my dear reader, I leave Don Juan safe, but not sound. For the poor fellow was mortally wounded.*”

“*İndi isə, əziz oxucu, Don Juanı tərək edirəm, sağ, amma salamat yox, çünki yazıq ölümcül yaralanmışdı.*”

Burada “*safe and sound*” (*sağ-salamat*) frazeoloji birləşməsi şair tərəfindən parçalanmış və öz həqiqi mənasında işlənmişdir ki, bu da onun məna və obrazlılıq cəhətdən dəqiq tərcüməsini çətinləşdirir. [3, s.88]

Bədii tərcümədə dəqiqlik tələb edən kateqoriyalardan biri də realilərdir. Realilər kultural sözlər də adlanır. Onlar hər hansı xalqın, bölgənin, müəyyən ərazidə yaşayan insanların işlətdiyi və onlar tərəfindən başa düşülən məişət, adət-ənənə ilə bağlı olan sözlərdir. Hər hansı əsəri tərcümə edən zaman orada işlənən realilərin düzgün tərcüməsi çox əhəmiyyətlidir, çünki realilər həm hədəf dilini zənginləşdirir, həm də məxəz dilin mədəniyyətinin öyrənilməsində böyük rol oynayır. Bu gün dilimizə keçmiş bir sıra realilər vardır. Realilər adətən transkripsiya və ya transliterasiya üsulu ilə tərcümə olunurlar. Məsələn *taiga-tayqa; chastooshka-çastuşka; kamança-kamancha* və s. Bəzən dəqiqliyin qorunması üçün təsviri-deskriptiv üsuldən də istifadə olunur. Məsələn, *dolma- An Azerbaijani dish stuffed grape leaves.*

Bədii ədəbiyyatda gülüş yaradan effektlərin tərcüməsində dəqiqlik məsələsi həm əhəmiyyətli, həm də çətin məsələdir. Bir çox əsərdə gülüş və ya komizm o əsərin əsas məğzini təşkil edir və xüsusi məqsədlə işlədilmiş olur. Buna görə də burada gülüşün hədəf dilə düzgün ötürülməməsi əsərdəki obrazlılıq və mənadakı dəqiqliyin pozulmasına gətirib çıxarır. Bir çox müəllif tərəfindən əsərdəki obrazların adı vasitəsilə gülüş yaradılır. Məsələn amerikalı yazıçı O.Henri “*Pimiyent kökələri*” hekayəsində obrazlardan birini *Jackson Bird* adlandırmış və bu ad vasitəsilə bir neçə məqamda gülüş effekti yaratmışdır. Məlumdur ki, Azərbaycan dilinə adları tərcümə edərkən əsasən transkripsiya və ya transliterasiya üsullarından istifadə olunur, lakin bu adı tərcümə edərkən “*Bird*” sözünün transkripsiya ilə tərcüməsi yaradılan gülüş məqamlarının anlaşılmasına gətirib çıxaracaqdır. Buna görə də burada tərcüməçi bu adı *Cekson Quş* olaraq tərcümə edir.

Xüsusi dəqiqlik tələb edən kateqoriyalardan biri də *pan* və ya *söz oyunlarının* tərcüməsidir. Məsələn “*Why can a man never starve in the Great Desert? Because he can eat the sand which is there. But what brought the sandwiches there?*” cümləsində “*sand which is there*” və “*sandwiches*” sözlərinin oxşar oxunuşu ilə söz oyunu yaradılıb. Azərbaycan dilinə “sendviç” sözünü olduğu kimi tərcümə etsək də “*sand*

which is there” sözlərini tərcümə edərkən yaradılan söz oyununu saxlamaq mümkün olmayacaqdır.

1.2.Şifahi tərcümədə dəqiqlik

1.2.1. Ardıcıl tərcümədə dəqiqlik məsələsi. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, ardıcıl tərcümə şifahi tərcümənin iki növündən biridir. O daha çox kiçik görüşlər, iki nəfər arasında olan danışıqlar zamanı istifadə olunur. Natiq ilk öncə öz fikrini səsləndirir, daha sonra tərcüməçi onu tərcümə edir. Ardıcıl tərcümədə ən əsas faktorlar şifahi tərcüməçinin yaddaşı və qeydgötürmə bacarığıdır. Bütöv bir paraqrafın olduğu kimi yadda saxlanması və tərcümə olunması çox çətinidir. Əslində bu zaman nitqin hamısı qeyd olunmur. Qeydgötürmə texnikasında nələrin qeyd olunmasına da diqqət yetirmək lazımdır. Şifahi tərcümə prosesində şəxs adlarının, yer, təşkilat, şirkət, müəssisə adlarının, rəqəmlərin, il, ay, gün, tarixlərin dəqiq tərcümə olunması və səhvə yol verilməməsi vacibdir. Sadaladıqlarımızın səhv tərcüməsi ciddi və xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Məhz buna görə də tərcüməçi ilk növbədə onları qeyd olaraq yazır. Qeydin nə formada götürülməsi əsasən tərcüməçidən asılı olur. Bəzi tərcüməçilər yalnız bir dildə qeyd götürdüyü halda bəziləri işçi dillərin hər ikisində öz qeydlərini götürürlər.

Bəzən ardıcıl tərcümənin sinxron tərcümədən daha dəqiq olduğu deyilir. Bunun əsas səbəbi olaraq isə qeydgötürmə hesab edilir. Alimlərin fikrincə ardıcıl tərcümə zamanı qeyd götürmək tərcüməçiyə daha çox dəqiqliyə nail olmağa kömək edir. Bundan əlavə ardıcıl tərcüməyə başlamazdan əvvə tərcüməçi linqvistik cəhətdən tamamlanmış cümlələri eşidir, niqtin ümumi məzmununu bilmiş olur və daha sonra öz tərcüməsinə başlayır. Ümumi götürdükdə isə bu iki növün dəqiqliyinin müqayisəsi ilə bağlı aparılan araşdırmalar çox azdır. Görkəmli tərcümə nəzəriyyəçisi D.Jil də bu iki növlə bağlı daha çox tədqiqatın aparılmalı olduğu fikrini dəstəkləmişdir. P.Korpal isə bu növlərin hansının daha dəqiq olması barədə tədqiqatların *atılmalar* vasitəsilə aparılmalı olduğunu deyir. O düşünür ki, həm ardıcıl, həm də sinxron tərcümədə atılmaların araşdırılması bu iki növün xüsusiyyətləri barədə daha dəqiq təsəvvür yaratmağa imkan verə bilər. [18, s.104]

Daniel Jill özünün “Effort Models” əsərində ardıcıl və sinxron tərcümə arasında koqnitiv (idraki) yükün fərqləndiyini qeyd etmişdir. [12, s.9] Həmçinin natiqin nitqinin ötürülmə dəqiqliyinə əsas təsir edən faktorun *atılmalar (omission)* olduğu nəzərdə tutulur. Ardıcıl tərcümədə adətən iki mərhələ olur. Birinci mərhələdə tərcüməçi natiqi dinləyir və qeydlər götürür və bu cəhətdən o sinxron tərcümə ilə oxşarlıq təşkil edir. İkinci mərhələdə isə dilmanc natiqi izləmir, onun əsas işi öz götürdüyü notlardan istifadə edərək nitqi hədəf dildə təqdim etməkdir. Bu da ondan möhkəm yaddaş tələb edir. Dilmancın yaddaşı nə qədər güclü olsa etdiyi tərcümə də bir o qədər dəqiq olar. Ardıcıl tərcümə zamanı tərcüməçilər bilərəkdən o qədər də vacib hesab etmədikləri informasiyanın üzərindən keçirlər, bunlara qeyd götürülməsi çətin olan sözlər də daxil ola bilər. Əksər hallarda qeyd olaraq yazılmayan sözlərin çoxu bu qeydlərin oxunması və ya reformulyasiya prosesində atılır. Sinxron tərcümədə isə tərcümənin sürətindən, dilmancın imkanlarından asılı olaraq bu cür ikinci dərəcəli vacib sözlər hədəf dildə verilə bilər.

D.Jill həmçinin qeyd edir ki, sadalanan və ya həmcins sözlər ardıcıl tərcümədə sinxron tərcüməyə nəzərən daha qeyri-dəqiq tərcümə olunur. [12, s.12] Bu da qeyd götürmə prosesinin sinxron tərcümədəki eşitdiyini birbaşa demək prosesinə nəzərən daha yavaş olması ilə əlaqələndirilir. Qeyd götürmə zamanı həmcins üzvlərin dəqiq tərcümə olunması yaddaşın çox yüklənməsinə səbəb olur və bu dəqiqlik göstəricisinin daha da azalmasına gətirib çıxarır.

Bu cür nəzəri fikirlərin bütün dilmancılar üçün keçərli olduğunu demək də düzgün olmazdı. Burada dilmancın şəxsi keyfiyyətləri, yaddaş bacarıqları, lüğət ehtiyatı, dünya bilgisi, tərcümə etdiyi mövzunu nə dərəcədə bilməsi kimi faktorlar mühüm rol oynayır. Hər bir dilmancın öz texnikası, şəxsi stili olur. Bundan başqa cümlələrin mürəkkəb strukturu, mətnin ehtiva etdiyi informasiyanın həcmi tərcümənin dəqiqliyinə öz təsirini göstərir. Uzun və terminlərlə dolu mürəkkəb cümlələr ardıcıl tərcümə zamanı dilmancın yaddaşını yükləyə bilər. Bu da dilmancın daha tez yorulmasına gətirib çıxaracaq və tərcümədə dəqiqlik faizinin azalması ilə nəticələnəcək. İstər ardıcıl, istərsə də sinxron tərcümə edən dilmanc müəyyən əqli potensiala sahib olur. Tərcüməçi bu əqli potensialı aşdıqda dəqiqlik və bu səbəbdən də keyfiyyət aşağı düşür. Buna görə

də dilmancın ümumi əqli potensialı tələb olunan əqli potensialdan böyük və ya ona bərabər olmalıdır. [12, s.13]

Dəqiqlik sözüne şifahi tərcümədə iki cür baxmaq olar. Birincisi, şifahi tərcüməni təşkil edən müxtəlif elementlərin-atılmalar, əlavəmələr və səlisləyin cəmi kimi baxmaq; ikincisi isə şifahi tərcüməyə bir bütöv kimi yanaşmaq olar. Dilmanc öz tərcüməsinin mümkün qədər dəqiq olmasına can atmalıdır. Bu da atılma, əlavəmə hallarının az olması deməkdir.

Tərcümənin A dildən B dilə və əksinə olması da dəqiqlik məsələsinə təsir edir. Bu məsələ uzun müddət müzakirə olunmuşdur. Bir çox insan tərcümənin B dilindən A dilə, yəni xarici dildən ana dilinə olunmasının tərəfdarıdır. Onların fikrincə ana dilinə tərcümə etmək tərcüməçiyə hədəf dildə daha dəqiq, anlaşıqlı və təbii nitq qurmağa imkan verir. Digər bir qrup isə düşünür ki, A dilindən B dilinə tərcümə dilmanca məxəz nitqi daha yaxşı anlamaqda kömək edir və bu cür tərcümə daha dəqiq olur. Məxəz nitqin düzgün qavranılması tərcümənin dəqiqliyində böyük əhəmiyyətə sahibdir. Tərcüməçi öz ana dilində olan nitqi daha yaxşı başa düşür, bu səbəbdən də məxəz nitqin A dilində olması bu tərcümənin dəqiqlik faizinin yüksək olmasına təsir edir. Bu cür tərcümə həm də *retur (retour)* adlanır. Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyi (AIIC) də ardıcıl tərcümədə A dilindən B dilinə tərcümə etməyin daha əlverişli olması fikrinin tərəfdarıdır, çünki bu zaman fikri xarici dildə qurmaq üçün müəyyən qədər vaxt olur. Eyni şeyi sinxron tərcümədə tətbiq etmək isə düzgün olmazdı. Sinxron tərcümədə dilmancın vaxt məhdudiyəti daha çoxdur və bu prosesdə fikrini ana dilində ifadə etmək onun üçün daha rahat və əlverişli olur. Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyinə üzv olan bir neçə tərcüməçinin iştirak etdiyi sorğuda sinxronistlərin A dillərinə tərcümə etməyə daha çox üstünlük verdiyi görünür. Bəzi tədqiqatlarda da ikinci bir dildə fikrini izah etməyin həmin dili anlamaqdan daha çətin olduğu qeyd olunmuşdur. Ərəb-İngilis dil cütliyündə tərcümə edən sinxronistlər arasında aparılan eksperimentdə tərcüməçilər öz ana dillərindən xarici dilə tərcümə edərkən daha yaxşı nəticə əldə olunmuşdur. [25, s.81] D.Jil isə tərcümənin istiqaməti məsələsində ən əhəmiyyətli faktorlardan birinin koqnitiv yük, başqa sözlə desək tərcüməçinin yaddaşının yüklənməsi olduğunu qeyd etmişdir. [12, s.9] Bu məsələnin müzakirəsində

bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır ki, bəzi dil cütlüklərində tərcüməçi tapmaq da asan deyil. Avropanın və dünyanın aparıcı dilləri olan ingilis, fransız, alman, ispan və s. dillərinə tərcümə edən və ana dili sadaladığımız dillərdən biri olan tərcüməçi tapmaq daha asandır, lakin ana dili ingilis dili olan və Azərbaycan dilinə tərcümə edən tərcüməçi tapmaq çətindir. Bu halda ana dili Azərbaycan dili olan dilmanc həm öz dilinə, həm də öz dilindən tərcümə etməyə məcbur olur.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi ardıcıl tərcümənin ən spesifik xüsusiyyətləri qeyd götürmə və yaddaşdır. Bəzən belə düşünürlər ki, yaxşı qeydgötürmə ilə bir nitqi ardıcıl tərcümə etmək olar və bunun üçün yaddaş o qədər də önəmli deyil. Lakin dilmancın tərcümə prosesində təkcə götürdüyü qeydlərə etibar etməsi bəs etmir və bu üsulla keyfiyyətli tərcümə əldə etmək qeyri-mümkündür. Buna görə də dəqiq və keyfiyyətli tərcümə üçün dilmancın qısa müddətli yaddaşının olması vacibdir. Burada qısa müddətli yaddaş sözü xüsusi vurğulanır çünki təcrübədə də ardıcıl tərcümə edən dilmancın tədbirdən qısa müddət keçdikdən sonra tərcümə etdiyi materialı xatırlamadığı hallara rast gəlinmişdir. Ardıcıl tərcümədə dilmanc tərəfindən istifadə olunan yaddaş hamımızın bildiyi yaddaşdan bir qədər fərqlənir. Gündəlik həyatımızda yaddaş bizə müəyyən şeyləri əzbərləmək üçün lazım olur. Ardıcıl tərcümədə yaddaş dedikdə isə bu cür əzbər mexanizmi nəzərdə tutulmur. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə burada yaddaş sözünün istifadəsi də tam olaraq düzgün deyil. Dilmanc öz beynində natiqin nitqini düzgün ardıcılıqla yadda saxlayır və qeydlərini oxuyarkən onları xatırlayaraq hədəf dilə çevirir.

Bəs dilmanc bu nitqi yadda saxlayaraq ən tez və düzgün şəkildə necə tərcümə edir? Bunun ən böyük hissəsini yaddaşı gücləndirmə texnikaları təşkil edir. Ümumiyyətlə həm sinxron, həm də ardıcıl tərcüməyə hazırlığın çox böyük hissəsini məşqlər təşkil edir. Yaddaşı gücləndirmək üçün də tərcüməçilərin etdiyi xüsusi məşqlər vardır. Buna misal olaraq tərcüməçinin eşitdiyi bir neçə sözü heç bir yerə yazılı olaraq qeyd etmədən düzgün ardıcılıqla təkrarlamasını göstərə bilərik. Dilmanc adətən leksik məna baxımdan bir-birindən əlaqəsiz sözləri deyil, məntiqi ardıcılığı olan və müəyyən məna əlaqəsi ilə qurulmuş fikri tərcümə edir. Buna görə də növbəti mərhələdə

müəyyən mətn parçasının yadda saxlanılıb əzbərdən deyilməsi yaddaşın gücləndirilməsi üçün faydalı çalışma üsulu sayılır.

Bəzən dilmanc natiqin çıxışındakı çox vacib bir məqamı, rəqəmi və ya xüsusi adı nəzərdən qaçırmış və ya tam anlamamış ola bilər. Bu hallarda ardıcıl tərcümə edən dilmancların sinxron tərcümə edən dilmanclara nəzərən bir qədər üstünlüyü vardır. Onlar bu kimi anlaşılmazlıqları aradan qaldırmaq üçün natiqə sual verə bilərlər. Bu zaman bir qədər diqqətli olmaq və müəyyən qaydalara riayət etmək lazımdır. İlk olaraq veriləcək sualın tərcümə üçün, yoxsa tərcüməçinin şəxsi marağına görə verildiyini müəyyən etmək vacibdir. Sualı natiqə nəzakətli şəkildə verməyə diqqət göstərmək lazımdır. Ən vacib məsələ isə veriləcək sualın düzgün seçilməsi və dəqiq şəkildə verilməsidir. Sualı natiqə ünvanlayarkən “bu hissəni tam anlamadım” və ya “bu cümləni eşidə bilmədim” kimi ifadələr səsləndirmək tərcüməçinin şəxsi nüfuzuna və tərcümə etdiyi nümayəndənin ona olan inamının azalmasına səbəb ola bilər. Bunun əvəzinə “bu hissəni təkrar edə bilərsiniz?” tipli suallar vermək daha məqbuldur. Natiq sualı cavablandırarkən ona diqqətlə qulaq asmaq lazımdır. Tərcüməçinin anlamadığı hissələri təkrar soruşduqdan sonra məlumatı ötürərkən səhvə yol verməsi onun nüfuzuna çox böyük zərbə olar. Bundan əlavə sinxronist doğru eşitdiyinə əmin olmadığı sözü natiqə baxaraq tələffüz etməklə onun hər hansı jestlə bu sözü təsdiq etməsini istəyə və sözü doğru anladığının təsdiqini baş hərəkəti ilə ala bilər.

Qeydgötürmə texnikası ardıcıl tərcümədə dəqiqliyin gözlənilməsində çox böyük rol oynayır. Düzgün qeydlərin aparılması dilmanca dəqiq və effektiv tərcümə etməkdə kömək edir. Bununla belə təkə qeyd götürməklə keyfiyyətli tərcümə ortaya qoymaq mümkün deyildir. Nitqin doğru şəkildə anlaşılması, analizi, qeydlərin düzgün oxunması olmadan təkə qeydgötürmə ilə yaxşı dəqiq tərcümə əldə etmək çətinidir. Qeydgötürmə tərcümənin düzgün alınması üçün istifadə edilən bir vasitədir. Bəzən tərcüməçilər qeyd götürərkən natiqin dediyi hər bir sözü qeydə almağa çalışırlar. Bu isə qeyddən çox natiqin dediklərinin transkripsiyasına bənzəyir. Belə üsul nitqdə ifadə olunan fikrin deyil, oradakı cümlələrin sözbəsöz tərcüməsi olur. Dilmanc öz tərcüməsi zamanı qeydlərdən həddən artıq asılı olmamağa çalışmalıdır. Bu zaman o nitqin analizinə və orada ifadə olunan fikirlərə deyil qeyd götürməyə daha çox diqqət yetirir.

Nəticədə o nitqi bütöv bir fikir kimi yox cümlələrin ardıcılığı olaraq qavrayır və bu tərcümə prosesində daha çox səhvə yol verir. Dilmancın götürdüyü qeydlər ona nitqdəki fikirləri xatırlatmaq məqsədi daşıyır. Əgər tərcüməçi natiqin nitqini diqqətlə dinləyərək onu düzgün anlayıb analiz edərsə götürdüyü qeydlər ona nitqin məzmununu xatırlayıb dəqiq tərcümə etməkdə kömək edəcəkdir. Bundan başda nitqdə analiz və məntiq vasitəsilə yadda saxlamağın çətin olduğu rəqəmlər, təşkilat, insan adları və s. kimi xüsusi adlar vardır ki, bu kimi sözlərin dəqiq tərcüməsinin verilməsi üçün qeyd olaraq götürülməsi vacibdir.

1.2.2. Sinxron tərcümədə dəqiqlik məsələsi. Sinxron tərcümə şifahi tərcümənin müasir dövrümüzdə xüsusilə geniş yayılmış formasıdır. O İkinci Dünya Müharibəsindən sonra xüsusilə yayılmağa başlamışdır. Bu gün də bir çox çoxdilli konfranslar, mötəbər görüşlər, iclaslar zamanı sinxron tərcümədən istifadə olunur. Konfranslarda daha çox istifadə olunduğuna görə ona həm də konfrans dilmanlığı deyilir. Bu tərcümə növünün əsas üstünlüyü ardıcıl tərcümə ilə müqayisədə vaxt itkisinin ikiqat azalmasıdır. Sinxron tərcümədə sinxronist natiqlə eyni anda tərcümə edir. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi bu eynizamanlılıq əslində nisbidir. Natiqlə tərcüməçi arasında 3-4 saniyə fərq olur. Sinxron tərcümədə dəqiqliyin gözlənilmə əmsalı 60-70% olaraq qəbul edilmişdir.

Ardıcıl tərcümədə olduğu kimi sinxron tərcümədə də tərcüməçi ayrı-ayrı cümlələri deyil, bütöv bir fikri hədəf dilə tərcümə edir. Ümumilikdə sinxron tərcümə çox çətin və zehni əmək tələb edən prosesdir. Hər bir sinxronistin əsas vəzifəsi və məqsədi də natiqin çıxışını mümkün olan ən dəqiq formada dinləyicilərə çatdırmaqdır. Bir çox tədqiqatçının fikrincə sinxron tərcümənin dəqiqliyi sinxronistin nitqi anlaması ilə əlaqədardır. Buna görə də sinxron tərcüməçinin nitqi düzgün qavramasına mane olan səbəb və faktorları araşdırmaq tələb olunur. Hər şeydən öncə konfransa hazırlıq mərhələsi dəqiqlik məsələsində əhəmiyyətli rol oynayan bir məsələdir. Dilmanc iştirak edəcəyi tədbir, onun mövzusu, iştirakçılar, həmin tədbirə aid sənədlər və s. ilə əvvəlcədən tanış olur, bu mövzuya aid sözləri, terminləri öyrənir, araşdırmalar aparır və məqalələr oxuyur. Nəticədə onun tədbirin keçiriləcəyi mövzu barədə fon biliyi olur

və bu sinxron tərcümə prosesini onun üçün daha asan və anlaşılıqlı edir. Bundan əlavə düzgün, dəqiq və keyfiyyətli sinxron tərcümədən danışdığımız zaman sinxron tərcümənin qızıl qaydalarını (golden rules of simultaneous interpreting) da yada salmaq vacibdir. Bu qızıl qaydaları bilmək və onlara riayət etmək hər bir sinxron tərcüməçinin vəzifəsidir, həmçinin bu qaydalar onlara sinxron tərcümə prosesini düzgün qurmaqda kömək edir. Sinxron tərcümənin qızıl qaydaları bunlardır:

Sinxronist:

- konfrans salonunda oturanlar və natiq arasında ünsiyyəti təmin etməlidir;
- texniki vasitələrdən maksimum istifadə etməlidir;
- əmin olmalıdır ki, natiq və zaldakılar onu yaxşı eşidir;
- eşitmədiyi, yaxud pis eşitdiyi nəyisə tərcümə etməməlidir;
- diqqətini maksimum cəmləməlidir;
- bilmədiyi ayrı-ayrı sözlərə vaxt ayırmaqla diqqətini əsas məsələdən yayındırmamalıdır;
- diqqətini dəqiq bölməyi, həm yaxşı dinləməyi, həm də tərcüməsinə nəzarət etməyi bacarmalıdır;
- mümkün qədər sadə, qısa cümlələr işlətməlidir;
- hər bir cümlə müəyyən bir fikri ifadə etməlidir;
- hər bir cümlə bitkin olmalıdır;
- sinxronistin cümlələri məntiqi səslənməlidir. [3, s.144]

D.Jil də qeyd edir ki, sinxron tərcüməçilərin özünənəzarət zamanı etdiyi hər hansı səhv, məsələn tərcüməsinə daha çox fikir verərək dinləmə və nitqin analizinə daha az yer verməsi tərcümə zamanı daha çox səhvə yol verməyə gətirib çıxarır. [12, s.10] Digər bir çətinlik isə hədəf dildə söz sırası dəyişən söz birləşmələri və ya tərkiblərin tərcüməsi zamanı yaranır. Söz sırasının bu cür dəyişməsi sinxronistin yaddaşının yüklənməsinə və natiqlə onun tərcüməsi arasındakı zaman intervalının artmasına səbəb olur. Bu səbəbdən sinxron tərcüməçilər bu cür sözlərin bir qismini atmağa üstünlük verirlər. Bu tipli sözlər ardıcıl tərcümə zamanı daha dəqiq tərcümə olunur çünki tərcüməçi tərkibi bütünlükdə eşitdikdən sonra öz tərcüməsinə başlayır və söz sırasının

hədəf dildə dəyişməsi hər hansı vaxt itkisinə səbəb olmur. Sinxron tərcüməçilər, həmçinin, natiqin nitqinin qeyri-müəyyən və ya tamamlanmamış hissələrini buraxırlar çünki bu cür hallar onların gecikməsinə səbəb olur.

Qeyd etdik ki, sinxron tərcümədə olan eynizamanlılıq nisbidir və şərti mənə daşıyır. Sinxron tərcümə prosesində tərcüməçi öz tərcüməsinə natiqdən bir neçə saniyə gec başlayır. Dilmanc öz tərcüməsinə icra etməzdən əvvəl natiqin nitqinin tərcümə etməyə kifayət edəcək hissəsini dinləyir. Ümumi olaraq sinxronistin tərcüməsi və natiqin nitqi arasındakı zaman intervalı minimum 3-4, maksimum 7-8 saniyə olaraq qəbul edilir. Bu vaxt müddətinə tərcüməçinin gecikmə vaxtı da deyilir. Bu vaxt intervalının artması sinxronistin yaddaşının yüklənməsinə və daha çox səhv etməsinə gətirib çıxarır, lakin intervalın düzgün hesablanması da vacibdir.

Digər tərəfdən tərcüməçi sırf gecikməmək üçün natiqin nitqini tam qavramadan tərcümə etməyə tələssə səslənən fikirləri dəqiq başa ötürməyə, hətta əskinə tərcümə edə bilər. Belə bir təsəvvür də vardır ki, tərcüməçi və natiq arasında gecikmə vaxtı nə qədər az olsa, atılmalar və səhvlər də bir o qədər az olar. Bu məsələ üzrə araşdırma aparılmış və məlum olmuşdur ki, natiqdən 2 saniyə geridə olan sinxronist natiqdən 4 saniyə geridə olan sinxronistdən 2 dəfə daha çox səhv edir. [14, s.3] Bunun səbəbi isə tərcüməçinin natiqin demək istədiyini dəqiq anlamadan tərcümə prosesinə başlamasıdır. Gecikmə vaxtının düzgün hesablanması sinxronistə natiqin cümlələrinin morfoloji quruluşunu və bu cümlələrdəki leksik vahidləri düzgün başa düşməyə və nəticədə də düzgün tərcümə etməyə imkan verir.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi sinxron tərcüməçilər arasında tərcümənin istiqaməti, yəni hansı dildən hansı dilə olması da əhəmiyyətlidir. Bir çox sinxronist razılaşıb ki, B dildən A dilinə tərcümə etmək onlar üçün daha rahatdır və belə olduqda dəqiqlik daha yaxşı təmin olunur. Sinxronistlər vaxt məhdudiyyəti və təzyiqlə altında işlədiklərindən fikirlərini ana dili sayılan A dilində ifadə etmək daha asan olur.

Sinxron tərcümə zamanı bəzi nitq vahidlərinin tərcüməsi yazılı tərcümədən fərqlənir. Bunlardan biri də *şeir vahidlərinin tərcüməsidir*. Şeir tərcüməsi yazılı tərcümədə də ən çətin tərcümə sahələrindən sayılır. İşin əvvəlində yazılı tərcümədə şeirlərin tərcümə yolları barədə məlumat vermişik. Bəzən şeir parçasının yazılı şəkildə

belə dəqiq tərcüməsini vermək, məzmununu tam və əhatəli əks etdirmək mümkün olmur. Ona görə də sinxron tərcümə prosesində şeirin dəqiq tərcüməsini gözləmək fikrimizcə düzgün olmazdı. Natiqlər öz çıxışının daha təsirli, emosional olması üçün çıxışlarında şeir parçalarından istifadə edə bilirlər. Bu cür vəziyyətlərdə sinxronistlər mümkün olduğu halda şeirin məzmununu dinləyiciyə çatdırır. Bəzən isə sadəcə “natiq şeir oxuyur” deməklə kifayətlənə bilirlər. Fikrimizcə, şeirin məzmununu ümumi olaraq dinləyicilərə çatdırmaq daha məqbuldur çünki natiqin dediyi şeir əksər hallarda öz nitqi ilə bağlı olur və şeirin qısa məzmununun verilməməsi nitqin ekspressivliyinin itməsinə səbəb olur. Bu mövzu ilə bağlı bir misala baxaq. Azərbaycan Dillər Universitetində 2021-ci ildə keçirilmiş məzun günündə universitetin rektoru Kamal Abdulla çıxış edir və öz çıxışında dahi şair Məhəmməd Füzulinin bir şeirini səsləndirir. Şeiri təqdim edirik:

Həm ver mənə qəm yemək kəməli,

Həm aləmi qəmdən eylə xali!

Tərcüməçi bu şeirin sətri olaraq tərcüməsini vermiş və məzmunu uğurlu şəkildə dinləyicilərə çatdırmışdır. [36]

Digər bir çətinlik isə atalar sözləri, məsəllər, metaforlar, frazeoloji birləşmələrin tərcüməsidir. Natiq öz çıxışında bu cür vahidlərdən istifadə etmədiyi təqdirdə tərcüməçi özü metafor və ya frazeologizm işlətməməlidir. Bu cür hallar birbaşa tərcüməçinin səhvi sayılır. Əlavə olaraq bu hallar dinləyici və natiq arasında anlaşılmaqlıq yarada bilər. Atalar sözləri və məsəllərin sinxron tərcümə prosesində qısa zamanda dəqiq tərcüməsi dilmancdan tərcümə etdiyi dildə bu cür sözləri mükəmməl bilməyi tələb edir. Natiqin çıxışında səsləndirdiyi atalar sözünün hədəf dildə qarşılığı olmadıqda tərcüməçi onun məzmununu tərcümə edir.

Sinxron tərcümənin dəqiqliyinə təsir edən ən böyük amillərdən biri də natiqin sürətli nitqidir. Bəzən natiqlər normaldan daha sürətlə danışirlər. Belə olduqda hətta ən təcrübəli, ekspert tərcüməçilər belə fikri tam olaraq ötürə bilmir. Səbəb isə əslində çox sadədir. İstənilən dilmancın əqli potensialı məhduddur. Sinxron tərcümə prosesində dilmanc eyni anda bir neçə işi yerinə yetirir. O həm natiqi dinləyir, nitqi analiz edir həm də onu hədəf dilə transformasiya edir. Natiq sürətlə danışdıqda tərcüməçi dinləmə

və analizə çox enerji sərf edir və tərcümə üçün çox az enerji qalmış olur. Sürətli nitq tərcümə zamanı bir sıra problemlərə gətirib çıxarır. Bunlardan biri də tərcümənin dəqiqliyinin gözlənilməməsidir. Tərcüməçi nə qədər peşəkar olursa olsun müəyyən zaman kəsiyində məhdud həcmdə informasiyanı tərcümə edə bilir. Sürətli nitq tərcüməçisinin yaddaşının həddən artıq yüklənməsinə səbəb olur və nəticədə tərcüməçi daha çox səhvə yol verir. Bundan əlavə natiq hətta tərcüməçinin ana dilində çıxış etsə belə tərcüməçinin onun sürətli nitqini qavraması çətin olur. Tərcüməçi nitqin çox hissəsini başa düşmədikdə tərcümədə daha çox itki baş verir. Sinxronistin düzgün fəaliyyət göstərməsi üçün natiq müvafiq sürətdə danışmalıdır. Tədqiqatlar da danışanın sürətinin tərcümənin keyfiyyəti ilə birbaşa əlaqəli olduğunu göstərir. Natiqin sürəti nə qədər çox olsa tərcümənin dəqiqliyi və bu səbəbdən də keyfiyyəti aşağı olacaqdır. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, dəqiq tərcümənin təmin olunması üçün bir dəqiqə ərzində 100-120 söz tərcümə olunmalıdır. [10, s.19] Bu əvvəlcədən yazılı şəkildə hazırlanmış olan və çıxış zamanı vərəqdən oxunan nitqlərin tərcüməsinə aid deyil. Bu tipli nitqlər üçün isə maksimal söz sayı 100 olaraq hesablanıb. Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyində (AIIC) də bir dəqiqə ərzində 140-dan çox sözün səsləndirildiyi nitq sürətli hesab olunur. [10, s.20]

Sinxron tərcüməçilər sürətli nitq probleminin öhdəsindən gəlmək üçün bir sıra *strategiyalardan* istifadə edirlər. İlk olaraq sinxron tərcüməçi natiqdən sürətini azaltmağı xahiş edə bilər. Sinxron tərcümə kabinetində bunun üçün nəzərdə tutulmuş *xüsusi düymə* vardır, lakin bu üsul çox zaman işə yaramır. Adətən müəyyən tədbirdə çıxış edən natiq ona verilən məhdud vaxt ərzində mümkün qədər çox məsələni əhatə etməyə çalışır və öz çıxışının həm əvvəlini, həm də sonunu qabaqcadan müəyyənləşdirir. Dilmanc ondan yavaşlamasını xahiş etsə belə 1 və ya 2 cümlə sonra o yenidən öz əvvəlki sürətinə qayıda bilər.

Sürətli nitqlə bağlı istifadə olunan digər bir strategiya isə *ümumiləşdirmə* üsuludur. Sinxron tərcüməçilər arasında geniş yayılmış fikirlərdən biri də bundan ibarətdir ki, tərcüməçi natiqin sürətinə çata bilmədikdə öz sürətini artırmaq əvəzinə azaldır, yəni natiq nə qədər sürətli danışsa tərcüməçi də bir o qədər yavaş tərcümə edir. Bu zaman ümumiləşdirmə sinxronistin köməyinə gəlir. Ümumiləşdirmə zamanı məxəz

dildəki nitq hədəf dilə daha yığcam şəkildə transformasiya olunur. Bu halda nitqdə o qədər də əhəmiyyətli olmayan hissələr atılır. Nitqi hədəf dilə çevirərkən ümumiləşdirmə aparmaq o qədər də asan deyil və xüsusi diqqət tələb edir. Bu bəzi informasiyaların itməsinə və dəqiqlik faizinin düşməsinə səbəb olur, ona görə də hansı sözlərin və ifadələrin atılmasına diqqət yetirmək əhəmiyyətlidir. Burada əhəmiyyətli faktorlardan biri də sinxronistin mövzu ilə tanışlığı və onu bilmə dərəcəsidir. Bu barədə Q.Bayramov belə yazmışdır: *“Belə hallarda mütərcim natiqin nitqindəki ən mühüm məqamları saxlayır, ikinci dərəcəliləri buraxır. Bunun üçün tərcüməçi qüvvəsinin əsas hissəsini mətnin təhlili və başa düşülməsinə sərf etməlidir. Ən çətin məqam budur ki, tərcüməçi hazırki sahə ilə bağlı bildiklərini natiqin danışığından yadda saxladığıları ilə sintez edib dinləyicilərə ötürə bilsin.”* [3, s.235]

Natiqin sürətli danışdığı tədbirlərdə sinxron tərcüməçilərin işini dayandırdığı hallara da rast gəlinmişdir. Məsələn, Çanqsuanq Li adlı tədqiqatçının *“Coping Strategies for Fast Delivery in Simultaneous Interpretation”* məqaləsində belə bir hadisə haqqında yazılmışdır. BMT Baş Assambleyasında baş tutmuş müzakirələrin birində natiqin çox sürətlə danışdığı müşahidə olunur. Bu zaman dilman qəfildən tərcüməsini dayandıraraq sədrə müraciət edərək deyir: *“Cənab Sədr, dilmanclar maşın deyil. Natiq çox sürətlə danışır. Əgər müdaxilə olunmasa sinxronist öz işini dayandıracaq.”* [10, s.23]

Natiqin sürətli nitqi tərcümənin dəqiqliyinə birbaşa təsir etdiyinə görə, həmçinin nümunədə qeyd etdiyimiz xoşagəlməz halların qarşısını almaq üçün tərcüməçi birlikləri fəaliyyət göstərirlər. Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyi (AIIC) BMT və Avropa İttifaqı kimi sinxron tərcümə xidmətlərindən istifadə edən təşkilatlarla natiqin sürəti barədə müzakirələr aparmışlar. Nəticədə Avropa Komissiyasının Baş Direktoratlığı sinxron tərcümə xidmətlərindən istifadə zamanı natiqlərin necə çıxış etməsi ilə bağlı *“Tips for Speakers”* (Natiqlər üçün Məsləhətlər) adlı kitabça nəşr etmişdir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, yüksək sürətli nitqin öhdəsindən gəlmək və onu hədəf dilə ötürmək üçün istifadə olunan üsullardan biri də ümumiləşdirmədir. Ümumiləşdirmə zamanı atılmaldan (omission) istifadə olunur. Atılmalar tərcümənin

dəqiqliyinə birbaşa təsir göstərir və dəqiqliyin azalmasına səbəb olur. Bir çox müəlliflər də dəqiqlik mövzusunun atımlarla əlaqəli şəkildə tədqiq etmişlər. Atımlar üçün belə tərif vermək olar: “Sinxron və ya ardıcıl tərcümə zamanı baş verən atımlar məxəz dildəki nitqin hədəf dilə natamam şəkildə transformasiyasıdır.” J. Altmanın fikrincə atımlar strategiyadan daha çox dilənc tərəfindən edilən səhvlərdir. [17, s.99] D. Jill isə atımların strategiya və ya texnika olduğunu qeyd edir. [17, s.100] Sinxron tərcümə prosesində atımların olması çox təbiidir və qaçınılmazdır. Sinxron tərcümədə qısa vaxt ərzində nitqin dediyi bütün sözləri olduğu kimi hədəf dilə tərcümə etmək qeyri-mümkündür. Müxtəlif mənbələrdə atımlar bir neçə növə bölünmüşdür. Henri Barik özünün “*A Description of Various Types of Omissions, Additions and Errors of Translation Encountered in Simultaneous Interpretation*” adlı məqaləsində atımları dörd növə bölür. Bunlar aşağıdakılardır:

1. *Buraxılan atımlar (skipping omission)*. Bu cür atımlar nitqdəki sifət, sözlər, bağlayıcı kimi sözlərin və ya ifadələrin atılmasıdır. Belə sözlərin atılması cümlənin strukturuna təsir etmir və məna itkisi çox olmur.
2. *Anlama atımları (comprehension omission)*. Adından da məlum olduğu kimi dilənc nitqin nitqini tam olaraq anlamadıqda o hissəni atır. Bu zaman məna itkisi də baş verdiyi üçün bu cür atımlar ciddi xarakter daşıyır.
3. *Gecikmə atımları (delay omission)*. Nitq sürətlə danışdıqda tərcüməçi ondan geri qalmamağa çalışır. Dilənc və nitq arasında olan vaxt intervalının artması nəticəsində isə dilənc nitqdən geri qalır. Dilənc nitqdən çox geridə olduqda ona çatmaq üçün nitqin o qədər də əhəmiyyətli hesab edilməyən hissəsini atır. Bu cür atımları H. Barik əslində anlama atımlarının alt kateqoriyası hesab edir. [8, s.201] Gecikmə atımları xüsusilə azərbaycan və ingilis dilləri kimi cümlə üzvlərinin yeri fərqli olan dillərdə daha çox baş verə bilər.
4. *Birləşdirmə atımları (compounding omission)*. Atımların bu növündə dilənc ayrı-ayrı qrammatik vahidlərin, cümlələrin əsas elementlərini birləşdirir və qalan hissələri atır. Burada məna itkisi olsa da nitqin nitqinin əsas hissəsi dinləyicilərə çatdırılmış olur.

Atılmalar zamanı əsas mənanı ifadə edən sözlər, rəqəmlər, xüsusi isimlərin atılması ciddi səhv sayılır. Bu cür sözlərin atılması dəqiqliyin kobud şəkildə pozulmasıdır və tərcümə zamanı bu sözlərin atılması ciddi problemlərə səbəb ola bilər.

Dilmanclar bəzən qəliz cümlələrdən ibarət olan texniki materialı tərcümə etməli olurlar. Bu zaman bir sıra tərcüməçilər mətni yüksək dəqiqliklə tərcümə edə bilmirlər. Bu zaman onlar *sadələşdirmə (simplification)* üsulundan istifadə edirlər. Nitqin daha sadə şəkildə tərcüməsinin iki səbəbi ola bilər. Birinci tərcüməçi özü mətnədə olan bütün texniki detalları tərcümə edə bilmədikdə, ikinci isə natiqi dinləyənlər üçün mətn həddən artıq qəliz olduqda. Bəzi hallarda dilmancın tərcümə etdiyi insanlar üçün mətnin dəqiq şəkildə tərcüməsi qarışıq ola bilər. Bunu nəzərə alan dilmanc mətni daha sadə və dinləyicilər üçün daha anlaşılıqlı şəkildə tərcümə edir. Roderik Counz bu halın bir çoxları üçün ziddiyyətli olduğunu qeyd edir. [23, s.98]

Bilirik ki, tərcüməçinin ən birinci vəzifəsi natiqin nitqinə maksimum dərəcədə sadıq olmaqdır, lakin o həm də natiqlə dinləyicilər arasında əlaqə yaratmalıdır. Tərcümənin nəzərdə tutulduğu tərəflər bir-birini anlamasa onu uğurlu tərcümə hesab etmək olmaz. Bu səbəbdən tələb olunan məqamlarda dilmancın nitqi dinləyicilər üçün daha sadə şəkildə tərcümə etməsi qəbulolunandır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı materialın sadələşdirilməsi zamanı söz və ya ifadələrdən hansıların tərcümə olunmasına, hansıların isə atılmasına diqqət yetirmək vacibdir. Bu zaman natiqin çıxışındakı əsas məqamlar tərcümə olunmazsa tərcüməni düzgün hesab etmək olmaz.

Bəzi hallarda natiq çox uzun, morfoloji cəhətdən çətin strukturlu cümlələr qura bilər. Bu cümlələri tərcümə edərkən mümkün qədər az səhvə yol vermək və dəqiqliyi qorumaq məqsədilə *salami* metodundan (*the salami technique*) istifadə edir. Salami metodu ilə tərcümə zamanı tərcüməçi uzun və qarışıq cümlələri sadə cümlələrə bölür. Məsələn sinxron tərcümə prosesində dilmanc natiqin işlətdiyi belə bir cümləni tərcümə edir:

“The question of Namibia which is before the General Assembly for consideration is the question without doubt which reveals fully the consequences of apartheid”.

Göründüyü kimi bu cümlə bir neçə hissədən ibarətdir. Tərcüməçi salami metodundan istifadə edərək bu cümləni sadə hissələrə bölür tərcümə edir:

“The question of Namibia is before the General Assembly. It is the question without doubt and reveals fully the consequences of apartheid”.

Bu zaman dilmanc sanki cümləni kolbasa (salam) dilimlərinə bölür. Buna görə də bu metodu salami adlandırmışlar. Salami üsulu ilə tərcümə olunmuş cümlələr tərcüməni dinləyənlər üçün də anlaşılıqlı olur.

Sinxron tərcümənin dəqiqliyindən danışdıqda *proqnozlaşdırma (anticipation)* məsələsini də qeyd etmək lazımdır çünki yalnız proqnozlaşdırma bəzi hallarda dəqiqliyin ciddi şəkildə pozulması deməkdir. Sinxronist natiqin nitqinə başlayarkən onun cümləsinin necə bitəcəyini bilmir. Xüsusilə Azərbaycan-İngilis dil cütünü kimi cümlə quruluşu fərqli olan dillərdə tərcüməçilər proqnozlaşdırmadan çox istifadə edirlər. Bu üsul əksər vəziyyətlərdə onlara öz işlərini asanlaşdırmağa və daha çox zaman qazanmağa kömək edir.

Məlumdur ki, Azərbaycan dilində xəbər cümlənin sonunda, İngilis dilində isə mübtədadan sonra gəlir. Azərbaycan dilindən İngilis dilinə tərcümə etdikdə əlavə vaxt itirməmək üçün dilmanc cümlənin xəbərini əvvəlcədən təxmin edir. Proqnozlaşdırma zamanı tərcüməçinin köməyinə gələn ilk olaraq tərcümə etdiyi mövzunu bilməkdir. Məsələn, Prezident İlham Əliyev çıxış edərkən *“Qarabağ 2020-ci ildə erməni işğalından”* cümləsinin səsləndirsə mövzunu bilən dilmanc asanlıqla bu cümlənin feilinin *“azad edilmişdir”* olduğunu bilir. Deməli tərcüməçi mövzunu nə qədər yaxşı bilsə onun proqnozu və tərcüməsi də o qədər dəqiq olacaq.

Bəzi hallarda tərcüməçinin proqnozu səhv ola bilər. Bu dəqiqliyə xələl gəlməsinə səbəb olacaqdır. Belə hallarda tərcüməçi bir neçə üsulla vəziyyətdən çıxış edə bilər. Əgər proqnozlaşdırmada edilən səhv o qədər də əhəmiyyət daşımır və natiqin çıxışının məzmununa çox təsir etmirsə tərcüməçi bu səhvinin üstündən keçə bilər. Bu cür səhvin tərcüməçi tərəfindən düzəldilməsi vaxt itkisinə səbəb olacaq, bu da öz növbəsində səhvlərin sayının daha da artmasına gətirib çıxara bilər.

Digər bir halda tərcüməçinin etdiyi səhv proqnoz dinləyicilər tərəfindən anlaşıla bilər. Məsələn sinxronist istinad edilən səhifəni səhv tərcümə etsə də mövzuya hakim olan dinləyicilər hansı səhifəyə istinad verilməli olduğunu bilir. Bu vəziyyətdə tərcüməçi öz səhvinə düzəltməyə bilər, lakin əgər mümkündürsə dinləyicilərin

tərcüməçiyə olan inamını qorumaq baxımdan bu səhvin sinxronist tərəfindən düzəldilməsi yaxşı olardı.

Natiqin çıxışındakı əhəmiyyətli məqamlar, məsələn kəmiyyəti ifadə edən rəqəmlər, xüsusi adlar, əhəmiyyətli faktlar tərcüməçi tərəfindən səhv proqnozlaşdırıldıqda o bu səhvi düzəltməlidir. Əks təqdirdə bu hal xoşagəlməz hadisələrə də səbəb ola bilər.

Sinxron tərcümədə dəqiqlik göstəricisinin azaldığı tərcümə üsullarından biri də *riley tərcümədir (relay interpreting)*. Bu cür tərcümə üsulu həm sinxron, həm də ardıcıl tərcümədə istifadə oluna bilər. Riley tərcüməyə ikinci və ya üçüncü dildən tərcümə də deyilir. Riley tərcümədən tarix boyu işğallar, ticarət və s. zamanı istifadə olunduğu deyilir. Bəzən konfranslarda iki dil arasında tərcümə etmək mümkün olmur. Bunun səbəbi isə həmin dil cütlüyündə tərcüməçi tapmağın çətin olmasıdır. Bu hallarda riley tərcümədən istifadə olunur. Məsələn, bir tədbirdə Azərbaycan dilindən çin dilinə birbaşa tərcümə edən tərcüməçi olmadıqda bu dillərdə danışan nümayəndələrin çıxışları zamanı riley tərcümə edilir, yəni əvvəlcə Azərbaycan dilində çıxış edən natiq ingilis dilinə, daha sonra isə ingilis dilindəki tərcümə çin dilinə tərcümə olunur. Bu zaman ingilis dili pivot, çin dili isə riley dil sayılır. Birinci tərcümə sonrakı tərcümə üçün məxəz nitq sayılır.

Riley tərcümənin düzgün şəkildə təmin olunması üçün konfrans və ya tədbirin keçirildiyi yerlərdə lazımi avadanlıqlar quraşdırılmalıdır. Riley tərcümə zamanı dəqiqlik daha çox azalır, səhvlərin baş vermə ehtimalı isə artır. Hər dəfə nitq növbəti riley dilə tərcümə olunduqca məxəz nitqdən daha da uzaqlaşır. Burada dilmanclar arasındakı gecikmə vaxtına da diqqət yetirmək vacibdir. Bildiyimiz kimi sinxron tərcümə zamanı tərcüməçi natiqdən 3-4 saniyə geridə olur. Riley tərcümə zamanı bu gecikmə vaxtı daha da artır. Ona görə də riley dillərə tərcümə edən dilman öz tərcüməsini mümkün qədər sürətlə yerinə yetirməlidir. Riley tərcümənin dəqiqliyinin qorunması ən çox məxəz mətn, yəni pivot rolunu oynayan tərcüməçidən asılıdır. Bu tərcüməçi digərlərinin məhz onun tərcüməsi əsasında tərcümə etdiklərini unutmamalıdır. Onun etdiyi böyük səhv digərlərinin də səhv etməsinə gətirib çıxaracaqdır. Buna görə də o mümkün qədər anlaşıqlı, sadə cümlələr qurmalı, səsinin

tonunu düzgün müəyyən etməlidir. Yersiz təkrarlardan, məxəz mətndə olmadığı halda məcazilik yaratmaqdan çəkinməlidir. O nəzərə almalıdır ki, onu dinləyən tərcüməçi riley dilini öz ana dili qədər mükəmməl bilməyə bilər.

Riley tərcümə öz çətinliklərinə və dəqiqlik probleminə baxmayaraq bu gün Avropa İttifaqı, BMT və.s kimi nüfuzlu təşkilatlarda istifadə olunur.

II FƏSİL

SINXRON TƏRCÜMƏ ZAMANI DƏQİQLİK

2.1. Dilmənclıq prosesi zamanı dəqiqliyin gözlənilməsi (Azərbaycan və ingilis dillərində sinxron tərcümə materialları əsasında).

Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonrakı 30 ildən artıqdır çoxsaylı beynəlxalq əhəmiyyətli konfranslar, tədbirlər keçirilmişdir. Bu tədbirlərdə müxtəlif dövlətlərin nümayəndələri də iştirak etdiyinə görə sinxron tərcümədən istifadə olunmuşdur. Bu gün prezident İlham Əliyev başda olmaqla bir çox dövlət rəsmilərinin istər Azərbaycanda, istərsə də xarici ölkələrdə keçirilən tədbirlərdə çıxışları müxtəlif dillərə sinxron tərcümə olunur.

Sinxron tərcümə prosesi həyata keçirilməsi çətin, bir o qədər də məsuliyyətli bir prosesdir. Dilmənç çox qısa vaxt ərzində nitqin dedikərini mümkün olan ən dəqiq və anlaşılıqlı formada dinləyicilərə çatdırır. Bu fəsildə sinxron tərcümə zamanı dəqiqliyin hansı hallarda pozulmasını, dilmənçin hansı sözləri hədəf dilə ötürə bilməməsini və bunun səbəblərini peşəkar tərcüməçilər tərəfindən edilən sinxron tərcümə materialları əsasında təhlil edəcəyik.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci ilin 4 noyabrda VIII Qlobal Bakı Forumunun açılış mərasimində çıxış etmişdir. Bu çıxış prezidentin rəsmi youtube kanalına sinxron tərcüməsi ilə birlikdə yüklənmişdir. Tədbirdə ingilis dilində çıxış edən İ.Əliyevin nitqini sinxron tərcüməçi Azərbaycan dilinə tərcümə edir. Bu tərcümə zamanı edilən səhvlərə, tərcüməçinin nitqi hansı dəqiqlikdə çatdırmasına nəzər salaq.

Orijinal mətn:

“Dear friends, dear ladies and gentlemen, dear co-chairs of the Nizami Ganjavi International Center, dear participants. I welcome all of you. I would like to express gratitude to you for being with us. When we were discussing with the co-chairs of the Center the annual Global Baku Forum of 2021, we could not even imagine that there would be such a broad presentation here in Baku. So this demonstrates first of all that

the situation with COVID is getting better and second, of course, it demonstrates that you pay very great importance to this event. Because in fact, Baku Global Forum has transformed into one of the leading platforms to address urgent and important issues of global politics.” [37]

Sinxronistin tərcüməsi:

“Hörmətli dostlar, hörmətli xanımlar və cənablar, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin hörmətli həmsədrləri, hörmətli iştirakçılar. Sizin hamınızı salamlayıram. Bizimlə olduğunuza görə təşəkkürümü bildirirəm. Tədbir çərçivəsində biz Mərkəzin həmsədrləri kimi 2021-ci ildə keçirilən illik toplantıda müzakirələr üçün toplaşmışıq, hətta bu miqyasda Bakıda toplaşdığımızda da inanmazdıq. Bizim bura gəlməyimiz ondan ibarətdir ki, COVID ilə bağlı vəziyyət yaxşılaşır. Bu, həmçinin onu göstərir ki, siz bu tədbirə böyük əhəmiyyət verirsiniz. Çünki Qlobal Bakı Forumu qlobal siyasətə aid təxirəsalınmaz məsələlərin həlli baxımından aparıcı platformalardan birinə çevrilir.”[38]

Burada ilk növbədə tərcüməçi məxəz nitqdə təsisat adını, yəni “*Global Baku Forum*” birləşməsini hədəf dilə olduğu kimi ötürməmiş, onun əvəzinə “*tədbir çərçivəsində*” ifadəsini işlətməmişdir. Xüsusi adların tərcüməsi vacib məqamdır, lakin burada dinləyicilər üçün keçirilən tədbirin adı artıq məlumdur. Buna görə də, fikrimizcə, forumun adının bu şəkildə ötürülməsi o qədər də ciddi səhv sayılmır. İkinci olaraq “*the co-chairs of the Center*” ifadəsindəki “*with*” sözü çox güman ki, “*as*” sözü ilə qarışdırılmış və ifadə “*mərkəzin həmsədrləri kimi*” şəklində tərcümə olunmuşdur. Bundan başqa, cümlələrdəki “*first of all*”, “*second*” kimi sözlər atılmışdır. Bu sözlərin atılması məna itkisinə yol açmamışdır. İkinci cümlədəki “*imagine*” feili dəqiq olaraq öz lüğəvi ekvivalenti ilə əvəz olunmamışdır. Dilmanc “*təsəvvür etmək*” əvəzinə sözü “*inanmaq*” şəklində tərcümə etmişdir. Tam dəqiq tərcümə olmasa da mənanı düzgün ötürmək mümkün olmuşdur. “*Bizim bura gəlməyimiz ondan ibarətdir ki*” cümləsi isə sinxronist tərəfindən əlavə edilmişdir. Tərcüməçi “*so this demonstrates*” hissəsini bu şəkildə dinləyicilərə çatdırmaq isətəsə də fikri düzgün ifadə edə bilməmişdir. Bu birləşməni “*bizim burada toplaşmağımız göstərir ki*” şəklində daha düzgün tərcümə etmək olar.

Nitqin digər hissəsində İ.Əliyev həmsərdlərə müraciət edərək deyir: *“I would like to express gratitude to the co-chairs of NGIC Madam President Vaira Vike-Freiberga, Mr. Serageldin.”* [37]

Dilmanc bu hissəni tərcümə edərkən *“President”* sözünü atır, digər hissələrin tərcüməsi isə düzgündür:

“İlk öncə mən Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədrələrinə, xanım Vayra Vike-Freyberqaya və cənab Serageldinə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm”. [38]

“President” sözü adı çəkilən şəxsin vəzifəsini bildirir. Fikrimizcə, bu sözün tərcümə zamanı qeyd edilməsi dəqiqlik cəhətdən daha yaxşı olardı.

“It’s due to their leadership and commitment to the Center and its ideals that the Center transformed into as I said, into one of the leading international institutions”[37] cümləsinə nəzər salaq. Burada tərcümə zamanı *“commitment to the Center and its ideals”* ifadəsi birləşdirilmiş və *“Mərkəzin idealarına bağlılıq”* şəklində tərcümə olunmuşdur. Bu cür strategiya I fəsildə qeyd etdiyimiz birləşdirmə atılmalarına (compounding omission) misal ola bilər. Burada dəqiqlik çox az da olsa pozulmuşdur. Əlavə olaraq cümlədə *“As I said”* ifadəsi də tərcümə olunmamışdır. Bu tipli birləşdirici sözlərin atılması ciddi məna itkisinə yol açmır və dəqiqliyə ciddi təsir göstərmir.

“Also, I would like to express gratitude to members of the Board for their contribution and to permanent members and permanent participants” [37] cümləsinə tərcümə edərkən natiq salami üsulundan istifadə etmiş və tərcümənin dəqiqliyini saxlamağı bacarmışdır. Burada dəqiqliyi pozan bir amil isə həmcins üzvlərin tərcüməsidir. I fəsildə qeyd etmişdik ki, həmcins üzvlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçilər bəzən onlardan birini buraxır. Burada da həmcins üzvlərdən biri olan *“permanent members”* birləşməsi buraxılmışdır. Cümlənin dilmanc tərəfindən edilən tərcüməsi belədir:

“Mən həmçinin İdarə Heyətinin üzvlərinə təşəkkürümü bildirirəm. Onlar da öz töhfəsini veriblər və o cümlədən daimi iştirakçılara da təşəkkür edirəm”. [38]

Dəqiqliyin gözlənilmədiyi digər cümlə isə *“As we discussed yesterday with the members of the Board, it’s like a big family and a friendly family”* [37] cümləsidir.

Burada ilk olaraq əvvəlki cümlələrin birində olduğu kimi “*with the members of the Board*” ifadəsində “*with*” sözünün tərcüməsi dəqiq olaraq verilməyib və “*İdarə Heyətinin üzvləri kimi*” şəkildə tərcümə edilmişdir. Bundan başqa, dilmanc cümlənin “*it is like a big family and a friendly family*” hissəsini tərcümə edərkən cümlənin ilk hissəsindəki “*discuss*” feilini buraya da aid etmiş və cümləni bu cür tərcümə etmişdir:

“*Biz İdarə Heyətinin üzvləri kimi dünən müzakirələr apardıq. Biz böyük və dost, mehriban bir ailə kimi söhbətlər apardıq.*” [38]

Bu zaman cümlənin mənası bir qədər dəyişir. Natiqin cümləsinin dəqiq tərcüməsi əslində belə olmalıdır: “*İdarə Heyətinin üzvləri ilə dünən müzakirə etdiyimiz kimi bura sanki böyük və mehriban ailədir*”.

Nitqdəki ən uzun cümlələrdən birinə baxaq:

“*It’s enough only to look at the list of participants today, the list of speakers, the list of those distinguished personalities who will address the forum to say that it’s amazing how in a relatively short period NGIC transformed into one of the very few leading international institutions with the great potential which accumulates the knowledge, experience, and vision of intellectually, statesmen, politicians, journalists, public figures and members of civil society.*” [37]

Bu cümlə dilmanc tərəfindən belə tərcümə olunmuşdur:

“*Əgər biz bu gün olan iştirakçıların siyahısına baxsaq görərik ki, çıxış edən şəxslər arasında bu forumda sözün əsl mənasında çox təqdirəlayiq haldır ki, belə qısa dövr ərzində Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzi nadir aparıcı beynəlxalq təsisatlardan birinə çevrilə bildi. Böyük potensiala malik olan bu təsisat bilik, təcrübəsi, müdrikliyi ilə seçilən intellectual dairələr, siyasətçilər, mətbuat, vətəndaş cəmiyyətinin üzvlərini özündə cəmləşdirir.*” [38]

Göründüyü kimi cümlə çox uzun və həmcins üzvlərlə dolu bir cümlədir. Tərcüməçi fikri daha dəqiq və aydın çatdırmaq üçün cümləni 2 cümlə şəkildə tərcümə etmişdir. İlk hissədəki “*the list of participants*”, “*the list of speakers*”, “*the list of those distinguished personalities*” həmcins üzvlərindən son ikisi tərcümə olunmamışdır. Bundan başqa cümlə özü də tam şəkildə hədəf dilə ötürülməmiş, onun ayrı-ayrı hissələri arasındakı uyğunluq pozulmuşdur. Göründüyü kimi cümlənin “*which*

accumulates the knowledge, experience, and vision” hissəsi də düzgün tərcümə olunmamışdır. Dilmanc bu hissəni “*bilik, təcrübəsi, müdrikliyi ilə seçilən*” şəkildə tərcümə etsə də, fikrimizcə düzgün tərcümə “*biliklərini, təcrübəsini və fikirlərini toplayan*” kimi olmalıdır. Ümumilikdə isə bəzi məqamlar yüksək dəqiqliklə tərcümə olunmasa da, natiqin çıxışındakı əsas ideyalar hədəf dilə ötürülmüşdür.

Qeyd olunan hissənin şifahi tərcümə üçün uzun cümlə olduğunu nəzərə alaraq, cümləni müxtəlif hissələrə bölə və bu şəkildə düzgün tərcümə edə bilərik: “*Sadəcə, bu gün olan iştirakçıların, çıxışçıların, Foruma müraciət edəcək mötəbər şəxslərin siyahısına baxmaq kifayət edər ki, nisbətən qısa müddətdə Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin böyük potensialı olan çox azsaylı aparıcı beynəlxalq təsisatlardan birinə çevrildiyini deyək və bu mərkəz ziyalılarının, dövlət məmurlarının, siyasətçilərin, jurnalistlərin, dövlət xadimlərinin və vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin biliklərini, təcrübəsini və baxışını toplayır.*”

Nitqin digər hissəsindəki “*Yesterday I was presented with two books devoted to Nizami whose 880th anniversary we are celebrating this year*” [37] cümləsinin tərcüməsi zamanı da dəqiqlik gözlənilməmişdir. Dilmanc bu hissəni belə tərcümə edib:

“*Mən Nizami ilə bağlı dünən kitabları təqdim etdim. 880-ci ildönümü bu il qeyd olunur.*” Dilmanc tərcümə zamanı səhvə yol vermiş və cümlədəki məchul növü məlum növə çevirərək tərcümə etmiş, nəticədə cümlənin mənası dəyişmişdir. Bundan əlavə cümlədəki “*two*” miqdar sayı atılmış və “*two books*” “*kitablar*” şəkildə tərcümə olunmuşdur. Bizim bu cümlənin tərcüməsi ilə bağlı daha dəqiq hesab etdiyimiz versiya isə bu şəkildədir: “*Dünən mənə iki kitab təqdim edildi. Bu kitablar bu il 880 illik yubileyi qeyd olunan Nizami Gəncəviyə həsr olunmuşdur.*” Göründüyü kimi natiqlə tərcüməçi arasındakı vaxt intervalının daha da artmaması üçün cümləni iki yerə bölüb tərcümə etmək daha məqsədəuyğundur.

Tərcümə zamanı mənası dəyişdirilən digər cümlə isə budur: “*The agenda of the Forum is very broad.*” Dilmancın tərcüməsi bu şəkildədir: “*Bu Forum mötəbər bir tədbirdir.*” Göründüyü kimi, dilmanc cümlənin mənasını tamamilə dəyişərək tərcümə edir və bu dəqiqliyin azalmasına gətirib çıxarır. Düzgün və dəqiq tərcümə isə bu şəkildə olmalıdır: “*Bugünkü Forumun gündəliyi çox genişdir.*”

Digər cümləyə baxaq: *“We talk about the pandemic, some talk about the post-pandemic period.”* [37]

Göründüyü kimi burada iki ayrı mübtədə və xəbərə malik olan cümlə var. Tərcüməçi isə mübtədalardan birini atır və hər iki tamamlığı bir mübtədəyə aid edir. Dilmancın versiyası bu şəkildədir: *“Biz pandemiya, post-pandemiya dövrü haqqında danışdıq.”* Əslində isə cümlədəninin tərcüməsi bu cür olmalıdır: *“Biz pandemiya haqqında danışırıq, bəziləri post-pandemiya dövrü haqqında danışır.”* Dilmancın tərcüməsi ifadə olunan mənanın dəyişmişməsinə səbəb olur.

Dövlət başçısı nitqin gedişatında pandemiya dövründə görülən işlərlə bağlı bir sıra faktları zaldakıların diqqətinə çatdırır. Bu hissədə dilmanc bir neçə rəqəmi hədəf dilə tərcümə etməli olur. O rəqəmlərin bir çoxunu dəqiq şəkildə ötürə bilir. *“In general, 46 state hospitals have been allocated to treat pandemic”* [37] cümləsindəki rəqəm isə tərcümə olunmur. Ola bilər ki, dilmanc rəqəmi düzgün eşitməmiş və bu səbəbdən tərcümə etməmişdir. Cümlə isə hədəf dilə *“Hal-hazırda pandemiya azıyyat çəkən çoxsaylı insanlara xidmət göstərilir.”* kimi tərcümə olunmuş və ifadə etdiyi fikir bir qədər dəyişmişdir. Tərcüməçi ötürdüyü cümləni bərpa etmək üçün bu cümlənin ardına onu əlavə edə bilərdi. Məsələn *“Hal-hazırda pandemiya azıyyat çəkən çoxsaylı insanlara xidmət göstərilir və bu məqsədlə 46 dövlət xəstəxanası ayrılmışdır”*

Fikrimizcə, düzgün tərcümə isə bu şəkildədir: *“Ümumilikdə pandemiya ilə mübarizə aparmaq üçün 46 dövlət xəstəxanası ayrılmışdır.”*

Dilmancın etdiyi bu səhv sənəbini araşdıraraq. I fəsildə qeyd etmişdik ki, D.Jilə görə sinxron tərcümədə dəqiqliyə mane olan əsas səbəblərdən biri yaddaşın həddən yüklənməsidir. Nitqin bu hissəsinə nəzər yetirsək burada çox sayda rəqəm və informasiya sıxlığının olduğunu görə bilərik. Bu zaman çox güman ki, tərcüməçinin beyni qısa müddət ərzində çox informasiya ilə yüklənmiş və nəticədə səhv etməsinə gətirib çıxarmışdır.

Natiqin bu hissədə diqqətinin bir qədər dağılması növbəti cümlənin atılması ilə nəticələnir. Prezidentin dediyi *“Now we don’t have a lockdown”* [37] cümləsi tərcüməçi tərəfindən atılır. Buna baxmayaraq, daha sonrakı cümlənin tərcüməsi zamanı

atılan cümlədə itirilən informasiya nisbətən bərpa olunur. Belə ki, *“The situation is under control”* cümləsi *“Bu pandemiya nəzarət altındadır”* kimi tərcümə olunur.

“Hopefully we will be able to keep the situation under control” [37] cümləsi də dilmanc tərəfindən dəqiq tərcümə olunmamışdır. Səsləndirilən fikrin dəqiq tərcüməsi *“Ümidvaram ki, biz vəziyyəti nəzarət altında saxlaya biləcəyik”* şəklində olmalıdır. Tərcüməçi isə bu cümləni *“Biz bu vəziyyəti nəzarət altında saxlaya bilirik”* kimi verərək zamanı səhv tərcümə edir və nəticədə fikir dəqiq şəkildə hədəf dilə ötürülmür. O, bu cümləyə “və biləcəyik” sözlərini artırmaqla cümləni xilas edə və mənanın dəqiqliyini qoruya bilərdi.

“To ease the burden of the lockdowns” və *“to ease the burden of the people”* ifadələri isə *“məhdudiyyətlərin qoyduğu çətinlikləri yumşaltmaq üçün”* və *“insanlara yardım etməliyik”* şəklində tərcümə edilmişdir. Bu tərcümələr dəqiq tərcümə olmasa da, ifadələrin mənası dinləyicilərə çatdırılmışdır. Buna görə də, onu düzgün tərcümə hesab edə bilərik.

“We provided a social and economic support package for those who lost jobs, for those who suffered from these lockdowns” [37] cümləsində yenə də həmcins üzvlərə rast gəlirik. Dilmanc bir çox məqamda olduğu kimi burada da həmcins üzvlərdən birini tərcümə zamanı atır. Cümlənin dəqiq tərcüməsini bu şəkildə verə bilərik:

“Biz işini itirmiş, qapanmalardan əziyyət çəkmiş insanlar üçün 2020-ci və 2021-ci illərdə sosial-iqtisadi yardım paketi ayırdıq.” Tərcüməçi isə ikinci həmcins üzvü ataraq cümləni bu şəkildə tərcümə edir: *“2020, 2021-ci illərdə sosial yardım paketləri yaratdıq, o insanlar ki, öz iş yerlərini itirmişdilər.”*

Dilmanc tərcümə zamanı natiqin adını çəkdiyi təşkilatlardan birini hədəf dilə dəqiq tərcümə edə bilməmişdir. *“Cooperation Council of the Turkic-speaking States”* xüsusi adı *“Türkdilli Dövlətlər Təşkilatı”* kimi tərcümə olunur, lakin bu təşkilatın rəsmi adı *“Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası”*dır. Qeyd etdiyimiz kimi, xüsusi adların dəqiq tərcüməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə sadalanan təşkilat və müəssisələrin adlarının dəqiq və düzgün tərcümə olunması mütləqdir.

“That Special Session took place on the 3-4 December last year. So, that was our contribution to addressing the global issues. At the same time, we launched the

initiative in United Nations Human Rights Council, concerning equal and universal access to vaccines and fair distribution of vaccines.” [37] Bu hissənin sinxron tərcüməçi tərəfindən necə tərcümə olunduğuna nəzər yetirək:

“Ötən il ərzində biz bu sessiyanı həyata keçirdik. Eyni zamanda biz digər təşəbbüslə çıxış etdik. Bu da BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasına aid olan bir tədbir idi ki, peyvəndlərə bərabər universal çıxış təmin edilsin və onlar bərabər şəkildə paylanılsın.”[38]

Bu hissədə dəqiqliyi pozan ən əsas amil tarixlərin - “3-4 December”- hissəsinin tərcümə olunmamasıdır. Tarixlərin tərcüməsi ən çox diqqət yetirilməli olan məsələlərdəndir. Onların düzgün tərcümə olunmaması bu çıxışda olduğu kimi məlumat itkisinə gətirib çıxarır. Digər bir məqam isə tarixlərdən sonrakı cümlənin tamamilə atılmasıdır. “*So, that was our contribution to addressing the global issues*” cümləsi ümumiyyətlə tərcümə olunmamışdır. Sinxron tərcümə prosesini dinlədikdə aydın olur ki, dilmanc fikrini əvvəlki cümlənin tərcüməsinə yönəlmişdir. Natiq ayın tarixlərini, eləcə də tərcümə zamanı atılan cümləni səsləndirdiyi zaman sinxronist daha öncəki cümləni hədəf dilə düzgün ötürməyə çalışır. Bu səbəbdən də bu hissəni düzgün və ya ümumiyyətlə eşitmir və nəticədə də tərcümə etmir.

Növbəti parçanın tərcüməsinə baxaq:

“At the same time, I would like to say that based on our initiative the database for COVID treatment which has been established with our participation is used by World Health Organization, I mean in the countries of Non-Aligned Movement, which also makes it easier to plan and forecast the support.” [37]

Cümlə struktur olaraq uzun və müxtəlif seqmentlərdən ibarətdir. Bu da tərcüməçiyə salami üsulu ilə tərcümə etməyə imkan verir. Cümlədəki sözlərin demək olar ki, hamısı hədəf dilə ötürülsə də, cümlənin feili zaman olaraq səhv tərcümə olunur. Dilmancın tərcüməsi bu şəkildədir:

“Eyni zamanda, öz təşəbbüsümüzdə arxalanaraq bildirdik ki, COVID-19-la bağlı göstərilən tibbi xidmətlərin məlumat bazası yaradılmalıdır ki, o Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən istifadə edilsin və biz bunu Qoşulmama Hərəkatı daxilində də etdik və belə olan halda proqnozlaşdırma işi daha asan olur.”[38]

Məxəz dildə olan nitq və tərcüməni müqayisə etdikdə görürük ki, “*məlumat bazası yaradılmışdır*” əvəzinə “*yaradılmalıdır*” deyilir. Bu isə cümlədəki fikrin dəyişməsinə və məlumatın dəqiq ötürülməməsinə gətirib çıxarır. Bundan əlavə “*to plan and forecast*” həmcins üzvlərindən ikincisi atılaraq tərcümə olunmamışdır.

Orijinal mətn:

“At the same time, we made a voluntary donation to World Health Organization to support poor countries worth ten million US dollars. So, these are the steps which we have undertaken on a global scale, and again, combining of efforts by the international community and, of course, the responsible approach of the leading countries of the world will help to cope with this disease.” [37]

Tərcümə:

“Həmçinin, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatına donor kimi maliyyə yardımı ayırdıq. 10 milyon ABŞ dolları həcmində yardım təşkilata çatdırıldı. Qlobal səviyyədə apadığımız işlər bunlar idi. Həmçinin, dünyanın aparıcı dövlətlərinin məsuliyyətli yanaşması da bu məsələnin həllinə öz töhfəsini verə bilərdi.”[38]

Tərcümə və original çıxışı müqayisə etsək bu cümlədə bir sıra vacib məqamların tərcümə zamanı dəqiq ötürülmədiyini görürük. İlk olaraq dilmanc “*made a voluntary donation*” ifadəsinindəki “*donation*” sözünü düzgün anlamamış və “*donor*” şəklində tərcümə etmişdir. Bundan başqa “*to support poor countries*” hissəsi də atılmışdır. Bu atılmanı gecikmə atılmalarına aid edə bilərik. Tərcümə prosesini dinlədikdə görürük ki, tərcüməçi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “*donation*” sözünü dəqiq olaraq anlamadığı üçün cümləyə bəzi əlavələr edərək tərcümə edir. Bu da onun natiqdən geri qalmasına səbəb olur. Bu gecikmə vaxtının daha çox artmaması üçün dilmanc qeyd etdiyimiz hissəni atır. Bu hissədəki ikinci cümlədə sadalama, yəni həmcins üzvlər vardır. Dilmanc əvvəlki hissələrdə müşahidə etdiyimiz kimi yenə də həmcins üzvlərdən birini tərcümə etməmişdir. Bu həmcins üzvlərdən birincisi olan “*combining of efforts by the international community*” ifadəsi atılmışdır. Bunun səbəbi isə nitqin həmin hissəsində natiqlə dilmancın eyni anda danışmasıdır. Dilmanc diqqətinin böyük hissəsini öz tərcüməsinə cəmlədiyindən natiqin dediklərini eşitmir və tərcümə etmir. “*To cope with this disease*” ifadəsi “*bu məsələnin həllinə*” şəklində tərcümə

olunmuşdur. Göründüyü kimi bu, ifadənin tam dəqiq tərcüməsi deyil, lakin bunu düzgün hesab edə bilərik, çünki dinləyicilərə məlumdur ki, natiq xəstəlik barəsində danışır.

“If in previous years Armenian leadership was pretending that they were willing to work within the framework of the OSCE Minsk Group to find the resolution of the conflict which provided liberation of occupied territories” cümləsində *“which provided liberation of occupied territories”* [37] hissəsi tərcümə olunmamışdır. Bu atılma cümlədə bir qədər məna itkisinə yol açır. Burada bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır. Dilmanc adətən natiqin çıxışının zaldakılara məlum olan hissəsini ata bilər. Bu cümlədə də Qarabağ münaqişəsinin ATƏT-in Minsk Qrupu çərçivəsində həllinin torpaqların azad olunması yolu ilə olduğu mövzu barəsində fon biliyi olan şəxslərə məlumdur. Bu halda tərcüməçinin həmin hissəni atması qəbul oluna bilər.

“There is enough proof of that” və *“Karabakh is Armenia and period”* cümlələri isə öz mənalarından tamamilə fərqli tərcümə olunmuşdur. Birinci cümlədən dilmanc *“enough”* sözünü eşitmiş və cümlənin ona aydın olmayan hissələrini bu sözün ətrafında quraşdırmağa çalışmışdır. Bu da səhv tərcümə ilə nəticələnmişdir. Tərcüməçi cümləni *“bunu demək kifayət idi”* şəklində tərcümə etmişdir, lakin dəqiq tərcüməni *“bununla bağlı kifayət qədər sübut var”* şəklində verə bilərik. İkinci cümlə isə Ermənistanın hazırkı Baş Naziri tərəfindən səsləndirilmiş ifadədir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sonrakı gedişatının müəyyənlişməsində, danışıqlar prosesinin dayandırılmasında bu ifadənin xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur. Buna görə də, fikrimizcə, bu ifadənin dəqiq tərcüməsinin verilməsi vacib sayılır. Tərcüməçi bunu *“Qarabağ Ermənistandır, bu kifayət idi”* şəklində hədəf dilə ötürdü. Düzgün tərcümə isə *“Qarabağ Ermənistandır və nöqtə”* olmalıdır. Məhz bu ifadəyə cavab olaraq daha sonra Azərbaycan Prezidenti məşhur *“Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi”* ifadəsini səsləndirmişdir. Bu səbəbdən yuxarıdakı cümlənin dəqiqliklə tərcümə olunmaması məna itkisinə yol açır.

“August 2020, when they sent a sabotage group to commit acts of terror which were neutralized, and of course” [37] cümləsinin tərcüməsində də bir sıra atılmaların olduğunu görürük. Tərcümə zamanı *“August 2020”* və *“which were neutralized”*

hissələri atılmışdır. Tərcümə bu şəkildədir: *“Daha sonra onlar təxribat qrupun terror aktı törətmək üçün göndərmişdilər.”* Bu atılmanın da əsas səbəbi tərcüməçinin diqqətin əsas olaraq tərcümə etməyə verərək dinləməyə daha az diqqət ayırmasıdır. Tarixlərin qeyd olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən bu kateqoriyaya daxil olan sözlərin atılması ciddi itki sayılmalıdır.

Növbəti atılmalar isə *“The Second Karabakh War, which we called a Patriotic War, lasted 44 days and ended in the total defeat of the Armenian army”* [37] cümləsində olmuşdur. Dilmanc natiqin dediklərinin dəqiq anlamadığı hissələrini atır, qalan hissələri tərcümə edir:

“Bundan sonra Vətən müharibəsi başladı, biz onları məğlub etdik.” Burada göründüyü kimi, *“Second Karabakh War”, “lasted 44”* days hissələri atılmışdır. Bundan başqa *“the Armenian army”* birləşməsi də dəqiq şəkildə tərcümə olunmamış, *“onları”* şəklində verilmişdir. Dəqiqliyin bu cür pozulması ciddi mənə itkisi yaratmamış, nitqdə ifadə olunan fikrin tamlığına xələl gətirməmişdir.

Bu nitqdə son olaraq aşağıdakı hissəyə və tərcümənin dəqiqlik dərəcəsinə diqqət yetirək:

“On the night from 9 to 10 November, Armenia signed a capitulation act and the war ended. We kept our word. As soon as they gave us the timetable of the withdrawal from remaining occupied territories the war stopped. In four days, the people of Azerbaijan will celebrate the first anniversary of our historic victory.” [37]

Dilmanc tərəfindən edilən tərcümə isə bu şəkildədir:

“9 noyabr tarixində Ermənistan kaputulyasiya aktına imza atdı və müharibə başa çatdı. Bu bizə qalan işğal olunmuş ərazilərdən çıxmaq cədvəli ilə nəticələndi. Eyni zamanda Azərbaycan xalqı yaxın günlərdə bizim tarixi qələbəmizi qeyd edəcəkdir.” [38]

Bu hissədə ilk olaraq tarixin dəqiq tərcüməsi verilməmişdir. *“9-dan 10-a keçən gecə”* şəklində deyil *“9 noyabr tarixində”* kimi hədəf dilə ötürülmüşdür. Tarixlərin dəqiq tərcümə olunması tərcümənin dəqiqliyinə ən çox təsir göstərən məsələlərdən biridir. Digər bir məsələ isə *“We kept our word”* cümləsinin atılaraq tərcümə olunmamasıdır. Bu cümlənin tərcümə olunmaması nitqdə gözəçaracaq dərəcədə

boşluq yaratmır. Növbəti dəfə yenə də rəqəm dəqiq tərcümə olunmur və *“in four days”* ifadəsi *“4 gündən sonra”* əvəzinə *“yaxın günlərdə”* şəklində tərcümə olunur. *“The first anniversary of our historic victory”* birləşməsində də *“anniversary”* sözü atılmışdır. Bunu birinci fəsildə qeyd etdiyimiz buraxılan atımlara (skipping omissions) misal göstərə bilərik. Bu sözün atılması və *“zəfərimizin ildönümü”* yerinə *“zəfərimizi”* deyilməsi cümlədə mənanın bir qədər dəyişməsinə gətirib çıxarır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 20 noyabr 2020-ci il tarixli xalqa müraciəti sinxron tərcüməçi Səma İsalı tərəfindən tərcümə olunmuşdur. Bu nitqdə dəqiq tərcümə olunmayan bir sıra məqamlara diqqət yetirək.

“Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli”[40] ifadəsi tərcümə olunarkən xüsusi isimlər dəqiq tərcümə olunmamışdır. Bu ifadə ümumi olaraq *“the solutions of this conflict”* kimi tərcümə edilmişdir. Bu çıxış İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə baş tutmuşdur və çıxışın əsas mövzusu da məhz Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. *“This conflict”* dedikdə söhbətin hansı münaqişədən getdiyi bilinir. Buna görə də, bu cür atılma edilməsi tərcümənin anlaşılıqlığına o qədər də təsir göstərmir.

Tərcümə zamanı bir neçə cümlə də atılmışdır. Bunlar *“Bu hüquq bizə BMT Nizamnaməsi tərəfindən verilib”* və *“Quzanlı təbii qazla təchiz edilib”* cümlələridir. Bu cümlələrin buraxılma səbəbi tərcüməçinin natiqdən geridə qalmasıdır. Natiqdən çox da geri qalmamaq üçün dilmanca yaxşı eşitmədiyi bu cümlələri hədəf dilə tərcümə etmir.

Təhlil edəcəyimiz digər nitq Birləşmiş Krallığın hazırkı Baş Naziri Boris Consonun bu vəzifəyə gəldikdən sonrakı ilk çıxışıdır. Səma İsalı bu nitqin bir hissəsini sinxron tərcümə etmişdir. Bu nitqdə olan *“In home of democracy we are incapable of honoring a democratic mandate”*[41] cümləsi *“bu demokratiyada biz demokratik mandata hörmət etmək iqtidarında deyilik”* şəklində tərcümə edilmişdir. Burada *“in home of democracy”* birləşməsinin tərcüməsi *“demokratiya yurdunda”* ola bilər. Tərcüməçi isə bu birləşməni bir qədər ümumi tərcümə etmişdir.

“My job is to protect you or your parents or grandparents from the fear of having to sell your home to pay the costs of care” [41] cümləsində *“from the fear of having*

to sell your home to pay the costs of care” hissəsi atılmış və cümlə “*mənim işim sizi, sizin valideynlərinizi, nənə-babalarınızı qorumaqdır*” şəklində tərcümə olunmuşdur. Bu isə təbii ki, ifadə olunan fikrin əsas hissəsinin itməsinə gətirib çıxarmışdır.

Sinxron tərcümə olunan növbəti nitq Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev və Ermənistan Baş Naziri Nikol Paşinyan arasında Almaniyanın Münhen şəhərində keçirilən debatdır. Bu nitqdə də dəqiq tərcümə olunmayan bir sıra məqamlara diqqət yetirək.

Orijinal mətn:

“I express my gratitude to chairman Ischinger for this issue remains on the agenda and in the attention of the Munich Security Conference. Let me turn to President Ilham Aliyev and invite him to offer his thoughts on the challenges and opportunities.”[37]

Sinxronistin tərcüməsi:

“Mən Minsk Təhlükəsizlik Konfransına da təşəkkürümü bildirirəm ki, onlar bu məsələni aktual olaraq saxlayıblar. Prezident İlham Əliyevi öz fikirlərini bölüşməyə dəvət edirəm.” [39]

Göründüyü kimi bu hissədə edilən ən böyük səhv konfransın adının düzgün tərcümə olunmamasıdır. Onomastik vahid olan “Munich” sözü dilmanc tərəfindən “Münhen” kimi deyil “Minsk” kimi tərcümə olunur. Bu tip adların tərcüməsi dəqiqliyin gözlənilməsi məsələsində ən çox diqqət yetirilməli olan məqamlardandır. Tərcümə zamanı, həmçinin, ilk cümlədə “*chairman Ischinger*”, ikinci cümlədə isə “*on the challenges and opportunities*” hissəsi atılmışdır. Bundan başqa “*on the agenda and in the attention*” ifadəsi “*gündəlikdə və diqqət mərkəzində*” kimi deyil “*aktual olaraq*” şəklində tərcümə olunub. Bütün bu məqamlara baxmayaraq bu hissədəki əsas fikir tərcüməçi tərəfindən hədəf dilə anlaşıqlı və düzgün strukturlu cümlələrlə ötürülmüşdür. Cümlənin dəqiq tərcüməsini isə bu şəkildə verə bilərik:

“Mən sədr İşingerə bu məsələni Münhen Təhlükəsizlik Konfransının gündəliyində və diqqət mərkəzində saxladığı üçün təşəkkür edirəm. İcazənizlə Prezident İlham Əliyevi çətinliklər və imkanlarla bağlı fikirlərini bölüşməyə dəvət edirəm.”

Orijinal mətn:

“Coming to the international law issue, once again, Nagorno-Karabakh is part of Azerbaijan, United Nations Security Council adopted four resolutions demanding withdrawal of Armenian troops, from the occupied territories.” [37]

Sinxronistin tərcüməsi:

“İndiyə kimi BMT Təhlükəsizlik Şurası bir neçə qətnamə qəbul etmişdir, bu qətnamələrdə Ermənistan silahlı qüvvələrinin Dağlıq Qarabağ ərazisindən çıxarılması tələb edilir.” [39]

Bu hissədə ilk cümlə dilmanc tərəfindən buraxılmışdır. Bunun əsas səbəbi dilmancın natiqlə arasında olan gecikmə məsafəsinin uzanmasıdır. İkinci cümlədə isə miqdar sayı dəqiq olaraq tərcümə olunmamışdır. Nətiq 4 qətnamənin qəbul edildiyini qeyd etsə də, dilmanc rəqəmi dəqiq eşitmədiyindən “*bir neçə*” şəklində tərcümə edir. Həmçinin, “*occupied territories*” yerinə “*Dağlıq Qarabağ*” deyilir. Bu dəqiq tərcümə olmasa da, ümumi mənanın düzgün ötürülməsinə mane olmadığı üçün bu tərcüməni məqbul saymaq olar.

Orijinal mətn:

“Thank you Mr. Prime Minister, those were very helpful and thank you for sharing your priorities with us. President Aliyev, may I ask you the same question, you are very experienced in negotiation you have dealt with many people in this room on the issue but help us understand what do you think of the most important at this moment in history for the international community to do to help you advance. What do you think is an equitable and peaceful resolution of the conflict?” [37]

Tərcümə:

“Çox sağ olun cənab Baş Nazir prioritetlərinizi bizimlə bölüşdüyünüz üçün təşəkkür edirəm. Cənab Əliyev siz artıq bu danışıqlarda çox təcrübəli insansınız, burda oturan insanların bir çoxu ilə söhbətləriniz olub. Siz nə düşünürsünüz bu barədə? Beynəlxalq ictimaiyyət hansı məqbul həll yolları ilə sizə kömək edə bilər?” [39]

Bu hissədə “*may I ask you the same question*” cümləsinin hədəf dilə ötürülməməsi mənanın təhrif olunmasına səbəb olmur. “*What do you think of the most important at this moment in history for the international community to do to help you advance?*” və “*What do you think is an equitable and peaceful resolution of the*

conflict?” cümlələri birləşdirilərək tərcümə olunmuş və birinci cümlədəki bəzi məqamların dəqiq tərcümə olunmaması isə onun mənasının bir qədər dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır. Cümlənin daha dəqiq tərcüməsi aşağıdakı şəkildə ola bilər: “*Sizcə beynəlxalq ictimaiyyətin indiki dövrdə irəliləmək üçün sizə edəcəyi ən vacib köməyi nə ola bilər?*”

Orijinal mətn:

“President Ayaz Mutallibov is in good health and lives in Baku, maybe Armenian side doesn't know it. Recently and many times he said that he never said the Khojaly genocide was organized by Azerbaijanis.” [37]

Dilmanc tərəfindən edilən tərcümə: “*Keçmiş prezident Ayaz Mütəllibov sağ-salamatdır, Bakıda yaşayır. Ondan soruşsanız özü cavab verər ki, heç vaxt belə cümlə deməyib ki, Xocalı soyqırımı Azərbaycanlılar tərəfindən törədilib.*” [39]

Bu cümlədə də buraxılan hissə vardır. “*Maybe Armenian side doesn't know it*” hissəsi hədəf dilə ötürülməmişdir. Növbəti hissədə “*many times he said*” hissəsi düzgün tərcümə olunmadığından mənada bir qədər dəyişiklik yaranır. Tərcüməçi qeyd etdiyimiz hissəni dəqiq tuta bilmədiyindən “*ondan soruşsanız özü cavab verər*” ifadəsini özündən əlavə edərək kompensasiya etməyə çalışmışdır.

“The names of these people are well-known, and many books and international articles were published about that” [37] cümləsi dilmanc tərəfindən belə tərcümə olunmuşdur: “*Bunların adları hər kəsə məlumdur, bir çox kitablar və məqalələrdə bunun haqqında yazılıb.*” [39] Bu cümlədəki sözlərin hər biri hədəf dildə öz ekvivalentləri ilə əvəz olunsa da, ümumi fikrin ötürülməsində məna bir qədər dəyişdirilmişdir. Cümlənin dəqiq tərcüməsi belə ola bilər: “*Bu insanların adları məlumdur, bu barədə bir çox kitab və beynəlxalq məqalə dərc olunmuşdur.*”

“Therefore, to say that Azerbaijanis themselves brutally killed 63 children, 100 women and 1000 people are still missing, is a peak of cynicism” [37] cümləsindəki “*peak of cynicism*” hissəsi dilmanc tərəfindən “*böyük haqsızlıqdır*” kimi tərcümə olunmuşdur. Burada “*cynicism*” sözünün dəqiq tərcüməsi “*abırsızlıq*”, “*utanmazlıq*” şəklində verilə bilər. Bu sözün “*haqsızlıq*” olaraq tərcümə edilməsi əsas fikrin dəqiq ötürülməməsinə səbəb olur.

Orijinal mətn:

“I think the most important thing is that international community-and when we talk about international community we talk primarily about the OSCE Minsk Group co-chairs’ efforts. They adopted four resolutions. It is easy to check. The numbers of these resolutions are known to specialists.” [37]

Tərcüməsi: *“Biz beynəlxalq ictimaiyyət deyəndə daha çox ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrələrini nəzərdə tuturuq.” [39]*

Bu hissədə göründüyü kimi, sinxron tərcüməçi bir çox cümləni hədəf dilə ötürməmişdir. Bunun əsas səbəblərindən biri həm natiqin sürətli danışması, həm də tərcümə zamanı dilmancın tərəddüd edərək vaxt itirməsi olmuşdur. Dilmanc özü “mm, ee” kimi parazit səslərdən istifadə edir və natiqdən geridə qalır. O, gecikmə vaxtını azaltmaq üçün düzgün eşitmədiyi məqamları tərcümə etmir. Tərcümə etdiyi cümlə isə dəqiq şəkildə hədəf dilə ötürülmüşdür.

Orijinal mətn:

“Not only Nagorno-Karabakh but also seven districts surrounding it are occupied. Armenia wants to hide it. Seven districts where Armenians never lived. In the last Soviet Census of 1989, the population of Nagorno-Karabakh was identified as 189,000 people. Out of which 139,000 Armenians, 48 thousand Azerbaijanis and some other representatives of other people.” [37]

Tərcümə:

“Sadəcə Dağlıq Qarabağdan söhbət getmir. Dağlıq Qarabağı əhatə edən yeddi rayon da işğal edilib. O rayonlarda heç vaxt ermənilər yaşamayıb. 1987-ci ildə aparılan statistikada göstərilir ki, Qarabağda 189 000 əhali yaşayırdı. Bunun sadəcə 47 mini azərbaycanlılar idi. Qalanları isə erməni əhalisi idi.” [39]

Bu hissədə bir sıra rəqəmlər, tarixlər səsləndirilmişdir. Dilmanc buradakı 1989 tarixini 1987 kimi, 48 rəqəmini isə 47 kimi tərcümə etmişdir. 139 000 rəqəmi isə ümumiyyətlə tərcümə edilməmişdir. Dilmanc rəqəmləri maksimum dəqiqliklə tərcümə etməlidir. Burada qeyd etdiyimiz rəqəmlərin düzgün tərcümə olunmaması informasiyanın dəqiq ötürülməməsi ilə nəticələnmişdir. Dəqiqliyin gözlənmədiyi digər

bir məqam da “*and some other representatives of other people*” ifadəsinin atılmasıdır. Bu ifadənin buraxılması da deyilən faktın dəqiqliyinin gözlənilməməsi deməkdir.

“*They committed the genocide against our people, against our culture, they destroyed our mosques, they destroyed our graves*” [37] cümləsində bir neçə həmcins üzv var. Həmcins üzvlər sinxron tərcüməçilər üçün çox vaxt problem yaradır. Tədqiqat işində bir neçə nümunədə də tərcüməçilərin həmcins üzvlərin bəzilərini atdığı və ya dəqiqliklə tərcümə etmədiyi halları təhlil etmişik. Bu nümunədəki həmcinslər də hədəf dilə dəqiq tərcümə edilməmişdir. Dilmancın tərcüməsi bu şəkildədir: “*Əhalimizi öldürdülər, rayonlarımızı dağıtdılar.*” Məxəz dildə olan cümlədə rayon sözü ümumiyyətlə işlənməmişdir. Çox güman ki, dilmanc “*grave*” sözünü düzgün anlamamış və “*rayon*” olaraq tərcümə etmişdir. “*Commit a genocide*” ifadəsi isə dəqiq şəkildə, ekvivalent üsulla deyil, daha ümumi şəkildə tərcümə edilmişdir. Cümlədəki “*our culture*”, “*our mosques*”, “*our graves*” kimi həmcins üzvlər isə atılmışdır. Bütün bunları nəzərə alaraq görürük ki, bu cümlənin dəqiq tərcümə olunmaması burada ifadə olunan fikrin də düzgün şəkildə dinləyicilərə çatdırılmasının qarşısını alır.

Məxəz mətn:

“*They now publish the map of Nagorno-Karabakh which consists of all the occupied territories, and then, they say that we should agree with this realities.*” [37]

Sinxronistin tərcüməsi:

“*Törətdikləri cinayətlərdən sonra deyirlər ki, bunu qəbul etməliyik.*” [39]

Bu cümlənin ikinci hissəsi dəqiq tərcümə olunsa da birinci hissənin tamamilə yalnız tərcümə olunması mənanı bütövlükdə dəyişmişdir. Tərcüməçi səhv tərcümə etdiyi yerləri dəqiq olaraq və ya ümumiyyətlə eşitməmişdir. Ona görə ki, natiq həmin hissəni səsləndirən zaman sinxron tərcüməçi diqqətini başqa bir hissənin tərcüməsinə yönəlmişdi. Nəticədə o itirilmiş hissəni kompensasiya etmək üçün özündən əlavə edir. Bu da məzmunun tamamilə dəyişməsinə səbəb olur. Cümlənin dəqiq tərcüməsini tərcümənin şifahi olmasını nəzərə alaraq bu şəkildə verə bilərik:

“*İndi onlar Dağlıq Qarabağın xəritəsini nəşr edirlər və buraya bütün işğal edilmiş ərazilər daxildir. Daha sonra bizim bu reallıqlarla razılaşmağımızı istəyirlər.*”

Orijinal mətn:

“Prime Minister just said about peace, ok I agree, but how it correlates what happened today on the line of contact when Azerbaijani soldier was killed by Armenian sniper?” [37]

Sinxronistin tərcüməsi:

“Baş Nazir keçmişdən danışdı, bəs bu gün Ermənistan tərəfindən öldürülən əsgərlə bağlı nə deyir?” [39]

İlk olaraq, bu cümlədə *“peace”* sözü düzgün tərcümə olunmamışdır. Fikrimizcə, tərcüməçinin dilimizdəki ekvivalenti *“sülh”* olan bu sözü *“keçmiş”* şəklində verməsi bu sözü tərkibindəki samit səslər cəhətdən ona bənzəyən *“past”* sözü ilə qarışdırması səbəbindən olmuşdur. Bu da təbii olaraq, deyilən fikrin düzgün ötürülməsinə mane olur. Digər sözlərin əksəriyyətinin atılması ilə cümlənin dəqiq mənası dəyişsə də, fikrin böyük hissəsinin hədəf dilə ötürüldüyünü demək olar. Bu hissəni dilimizə dəqiqliklə bu şəkildə tərcümə edə bilərik:

“Baş Nazir indicə sülhdən danışdı, yaxşı, razıyam, lakin bunu təmas xəttində Azərbaycanlı əsgərin erməni snayperi ilə öldürülməsi ilə necə əlaqələndirmək olar?”.

Orijinal nitq:

“So, I think the elements of the challenge are clear to everyone. There is a complicated history. Territory that has been part of different political entities of the time, the human tragedy of refugees and those killed on both sides. A ceasefire that is not held for period of time enough to create trust, and a basis for moving forward and a political negotiation.” [37]

Tərcümə: *“Başa düşürəm ki, burada çox mürəkkəb bir tarix var. Bu ərazi müxtəlif siyasi qurumların üzərində işlədiyi ərazi olub. Orada atəşkəs olub, amma qorunmayıb ki bu atəşkəsin qorunması müəyyən bir inam yaratsın və sülh yolu ilə həllə aparıb çıxarsın.” [39]*

Bu hissə tərcümə olunarkən bir sıra hissələr buraxılmış və ya dəqiq şəkildə tərcümə olunmamışdır. Tərcüməçi ilk cümlədən əvvəlki cümləni tərcümə etdiyi zaman ləngidiyi üçün bu cümlə atılmışdır. *“Part of different political entities”* ifadəsinin *“siyasi qurumların üzərində işlədiyi ərazi”* şəklində tərcüməsi də düzgün deyildir. *“The human tragedy of refugees and those killed on both sides”* hissəsinin atılma səbəbi

olaraq tərcüməçinin bu hissələri dəqiq olaraq anlamamasını göstərə bilərik. *“To create a basis for moving forward and a political negotiation”* birləşməsinin ekvivalentsizliyə əsaslanan tərcüməsi dilmancın *“sülh yolu ilə həllə aparıb çıxarmaq”* versiyasına tam olaraq uyğun olmasa da, bu tərcümə ilə mənanın ötürüldüyünü demək olar.

Orijinal mətn:

“So, now, look. The president, the former president, his words and the words of one pro-Armenian or Armenian journalist which has more value?” [37]

Dilmancın versiyası: *“İndi siz Azərbaycanın keçmiş prezidentinin sözünə mi inanacaqsınız yoxsa qəzetə mi inanacaqsınız? Hansı daha dəyərli sözdür?” [39]*

Bu cümlədə natiq *“the president, the former president”* hissəsində təkrara yol vermişdir. Dilmanc isə vaxta qənaət etmək üçün bu təkrarlanan sözlərin birini atmışdır. Fikrimizcə öz işini yüngülləşdirmək baxımdan dilmanc bununla düzgün bir addım atmışdır. *“The words of one pro-Armenian or Armenian journalist”* ifadəsi isə tərcümə zamanı öz dəqiqliyini itirmişdir. Bu ifadə yerinə tərcüməçi cümlədə boşluq yaratmamaq üçün *“qəzet”* sözündən istifadə etmişdir və bununla da fikir dəqiq olaraq tərcümə olunmamışdır.

Orijinal nitq:

“Because Shaumyan was one of the Bolsheviks, he was a person who killed innocent Azerbaijanis, and today’s so-called capital of Nagorno-Karabakh is named after his name. The question, if Nagorno-Karabakh is an ancient Armenian territory why does not it have the ancient Armenian name for the capital? Because the ancient name for the capital is Khankandi. The village of the khan. And the Stepanakert is because Shaumyan’s name was Stephan, “kert” means city in Armenian. Stepanakert was named in the name of that Bolshevik. So that once again proves that there was no Armenian historical legacy on those territories. And coming back to from where I began, this historical issue is important for understanding how the conflict should be resolved.” [37]

Sinxronistin tərcüməsi:

“Şaumyan özü vaxtilə günahsız insanları öldürmüş biri olub. Dağlıq Qarabağın şəhəri onun adını daşıyır. Əgər Dağlıq Qarabağ ermənilərə aid olubsa niyə onun paytaxt şəhərinin adı qədim bir ad daşımır? Şaumyanın adı Stepan olub və Stepanakert Şaumyanın yaratdığı şəhər deməkdir. Stepanakert heç bir tarixi əhəmiyyət daşımır. Xankəndi adı tarixi ad daşıyıb və münaqişənin həllində bu nəzərə alınmalıdır.” [39]

Bu hissənin tərcüməsi zamanı dəqiq olmayan bir sıra məqamlar var. İlk olaraq Şaumyanın Bolşevik olması tərcüməçi tərəfindən qeyd edilməmişdir. *“Innocent Azerbaijanis”* birləşməsi ümumiləşdirmə aparılaraq *“günahsız insanlar”* şəklində tərcümə olunmuşdur. *“Capital”* sözü öz ekvivalenti ilə deyil, *“şəhər”* sözü ilə əvəzlənmişdir. Burada *“so-called”* sözünün atılması da mənada bir qədər dəyişiklik yaradır. Natiq bu paytaxtı *“qondarma”* adlandırmaqla onu rəsmən tanımadığını bildirir. Buna görə də, bu sözün tərcümə dilinə ötürülməsi vacib məqamlardandır.

“Kert means city in Armenian” hissəsi də atılmışdır. Atılan hissənin əvəzinə tərcüməçi böyük mənə itkisinə yol verməmək üçün fikri bu cür tərcümə edir: *“Stepanakert Şaumyanın yaratdığı şəhər deməkdir.”* Bundan əlavə, *“there was no Armenian historical legacy on those territories”* cümləsinin də tərcüməsi dəqiq deyil. Tərcüməçi bu cümləni *“Stepanakert heç bir tarixi əhəmiyyət daşımır”* şəklində tərcümə edir və bundan sonra *“Xankəndi adı tarixi ad daşıyıb”* cümləsinə də əlavə etməklə hissənin əvvəlində itirdiyi *“the ancient name for the capital is Khankandi”* cümləsinə də bərpa etmişdir.

Orijinal nitq:

“You know, Azerbaijan is committed to the negotiation process. Therefore, we did not lose hope that by negotiations we will be able to restore our territorial integrity. Therefore, still we have these hopes probably that will not be the best choice. But if as a result of the new approach from Armenian side the negotiations will be completely disrupted then of course this option can be considered.” [37]

Tərcüməçinin versiyası:

“Azərbaycan artıq qeyd edib ki, biz danışıqlar vasitəsilə ərazi bütövlüyümüzü təmin edəcəyimizə ümidimizi itirməmişik. Biz indiyə qədər danışıqların davam

edəcəyini düşünürük. Əgər Ermənistan tərəfindən bu danışıqlar pozularsa bu zaman məhkəməyə müraciət versiyasını nəzərə ala bilərik.” [39]

Nitqin bu hissəsinin tərcüməsi zamanı “*Azerbaijan is committed to the negotiation process*” cümləsi atılmışdır. Bu atılmanı gecikmə atımlarına aid edə bilərik. “*Therefore, still we have these hopes probably that will not be the best choice*” cümləsini dilmanc “*Biz indiyə qədər danışıqların davam edəcəyini düşünürük*” kimi tərcümə etmişdir. Bu cümlənin tərcüməsi sözlərin ekvivalentliyi baxımdan dəqiq tərcümə olunmamışdır, lakin ifadə etdiyi məna baxımdan bu şəkildə tərcümə qəbul olunandır və ifadə olunan fikir hədəf dilə düzgün ötürülmüşdür.

Eyni fikri digər cümlənin tərcüməsi üçün də deyə bilərik. “*If as a result of the new approach from Armenian side*” və “*Əgər Ermənistan tərəfindən bu danışıqlar pozularsa*” hissələrində çatdırılmaq istənilən fikiri eynidir. Beləliklə bu cür tərcümə məzmun cəhətdən düzgün hesab etmək olar.

Orijinal mətn:

“But until then there is no way and they want to keep status quo unchanged. They think that they can keep this territories under occupation forever, and I am sure that will not be the case, and our territorial integrity must be restored.” [37]

Dilmancın tərcüməsi:

“Bu baş vermədiyi təqdirdə biz heç bir şəkildə onlarla danışmırıq. Onlar işğalda olan torpaqları ömrü boyu işğalda saxlamayacaqlar, ərazi bütövlüyümüz təmin edilməlidir.” [39]

Burada ilk cümlədə yenə də tərcüməçinin atılma etdiyi görürük. Bu atılma isə məna itkisinə səbəb olmuşdur. Tərcüməçinin bu məqamda atılmadan strategiya kimi istifadə etdiyini deyə bilmərik. Tərcüməni dinlədikdə aydın olur ki, o tərcümə etdiyi hissəni dəqiq şəkildə eşidə bilməmişdir. İkinci cümlə isə düzgün tərcümə olunmamışdır. Bu cümlənin dəqiq tərcüməsi belədir: “*Onlar düşünür ki, bizim torpaqlarımızı əbədi olaraq işğal altında saxlaya biləcəklər.*” Dilmancın tərcüməsində isə bu cümlə bir qədər fərqli məna kəsb edir.

Növbəti cümləyə nəzər salaq:

“We need to evaluate its positive and negative side. We want to try every opportunity to find a peaceful settlement.” [37]

Bu cümlə dilmac tərəfindən bu şəkildə tərcümə olunmuşdur: *“Biz mənfi cəhətləri dəyərləndirməliyik. Biz hər şeyi sınaqdan keçirmək istəyirdik.” [39]* Yenə də həmcins üzvlərdən birinin atıldığını görürük. Dilmanca bu həmcins üzvlərin, başqa sözlə desək sadalanan sözlərin birincisini atır. Tədqiqat işinin bu fəslində təhlil etdiyimiz bir çox cümlədə də sinxron tərcümə zamanı tərcüməçilərin adı çəkilən həmcins üzvlərdən ən azı birini atıldığını müşahidə etmişik. Dilmanclar daha çox həmcins üzvlərdən birini atmış, sonuncusunu isə hədəf dilə ötürə bilmişlər. Nümunədəki ikinci cümlədə *“to find a peaceful settlement”* hissəsi də tərcümə olunmamışdır. Bu hissə cümlənin əsas məğzini təşkil etdiyindən məna itkisi qaçınılmaz olmuşdur.

Orijinal nitq:

“As far as I understand one of the proposals was maybe leaving the status question for later and trying to do something that maybe the sides can more eagerly agree about for example about the districts around Nagorno-Karabakh, creating a corridor and other steps. So do you see any chances for interim solutions that would leave the status question for later and resolve maybe some of the other things? Thank you.” [37]

Tərcümə:

“Ordakı təkliflərdən biri o olmuşdu ki, status məsələsini kənara qoyub tərəflərin müxtəlif addımlar üzərində razılaşması təklif olunmuşdu. Dağlıq Qarabağ ətrafındakı rayonların azad edilməsi ilə başlamaq olar. Bu təkliflə bağlı fikriniz nədir?” [39]

İlk öncə burada bir məqamı qeyd edək ki, bu hissə moderator tərəfindən verilən sualın tərcüməsidir. Sualın düzgün və dəqiqliklə tərcüməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu nitqin sonrakı gedişatına da böyük ölçüdə təsir edir. Bu sualın tərcüməsi zamanı isə bir sıra məqamlar hədəf dildə düzgün şəkildə verilməmişdir. Birləşdirici söz olan *“As far as I understand”* ifadəsinin atılması nitqin mənasına çox böyük təsir göstərməmişdir. *“Trying to do something that maybe the sides can more eagerly agree about for example about the districts around Nagorno-Karabakh, creating a corridor and other steps”* hissəsində də tərcüməçi sonda deyilən *“other steps”* sözlərini tərcümə etmiş və

digər sözləri atmışdır. Burada isə əsas informasiya yükü “*creating a corridor*” birləşməsinin üzərinə düşür, çünki natiq daha sonra məhz həmin suala cavab verir. Bu hissə hədəf dilinə “azad edilmək” kimi ötürülmüşdür, lakin sualı verən moderatorun nəzərdə tutduğu fikrə dəqiqliklə nəzər salsaq, nəzərdə tutduğu məsələnin “*azad edilmək*” olmadığını görə bilərik. Bu da təbii ki, mənada müəyyən boşluqların yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu hissədəki son cümlə isə ümumiləşdirilərək qısa şəkildə tərcümə olunmuşdur. Dəqiq tərcümə sayılmasa da, vaxta qənaət baxımdan düzgün bir qərar verilmişdir.

Orijinal nitq:

“It should be put in phases and the first phase should be, and as the journalists said in Russian proposal, the liberation of part of the occupied territories, return of the Azerbaijani IDPs to those territories, resettlement of that territory. In a meantime, the process of normalization of relations between Armenia and Azerbaijan, and the status of Nagorno-Karabakh to be discussed later, when both sides are ready.” [37]

Dilmancın tərcüməsi:

“Jurnalistin dediyi kimi Rusyanın təklifi bundan ibarət idi ki, işğal edilən ərazilərin bir qisminin azad edilməsi, məcburi köçkünlərin öz yerinə qaytarılması, münasibətlərin yavaş yavaş normallaşdırılması prosesi əvvəlcə həyata keçirilməlidir. Ondan sonra hər iki tərəf hazır olanda Dağlıq Qarabağın statusu müzakirə ediləcək.”[39]

Bu hissədə yenə də bir neçə həmcins üzv işlənmişdir. Bundan öncə isə “*it should be put in phases and the first phase should be*” hissəsi atılmışdır. Bu da növbəti hissələrin tərcüməsində dəqiqliyin azalmasına səbəb olmuşdur. Sonuncu həmcins üzv olan “*resettlement of that territory*” isə atılmışdır. Digər bir atılma isə “*normalization of relations between Armenia and Azerbaijan*” hissəsində ölkə adlarının atılaraq sadəcə “münasibətlərin normallaşdırılması” olaraq tərcümə olunmuşdur. Bu atılma da vaxta qənaət etmək baxımdan düzgün atılmış bir addımdır. Burada məsələnin Azərbaycan və Ermənistan arasında olduğu artıq dinləyicilərə məlumdur. Bu ölkələrin adlarının atılması hər hansı məlumat itkisinə və ya anlaşılmazlığa yol açmır.

Orijinal nitq:

“On self-determination, that’s what they always talk about. Armenian people self-determined themselves, they have Armenian state. My advice is to find other place on Earth to self-determinate them for the second time, not in Azerbaijan.” [37]

Dilmancın versiyası:

“Millətin özünü müəyyən etmək məsələsində doğrudan ermənilər Azərbaycanda özlərinə yer ayırıblar, müəyyən ediblər ki, bura onlarıdır. Təklif edirəm ki, gələn dəfə dünyanın başqa yerində özlərinə yer müəyyən etsinlər.” [39]

Burada “*self-determination*” sözünü sinxron tərcüməçi “*özünü müəyyən etmək*” kimi tərcümə etmişdir. Bu isə bir qədər hərfi tərcümədir. Bu sözünü daha dəqiq tərcüməsi “*öz müqəddəratını təyin etmə*” şəklində ola bilər. Cümlələrin ümumi tərcüməsində isə bəzi hissələr tərcümə zamanı öz mənasından bir qədər uzaqlaşmışdır. Məsələn “*Armenian people self-determined themselves*” cümləsi “*ermənilər Azərbaycanda özlərinə yer ayırıblar*” kimi tərcümə olunmuşdur, lakin bu cümləni daha dəqiq və üslubi baxımdan düzgün olaraq “*ermənilər öz müqəddəratını həll etmişlər*” şəklində tərcümə edə bilərik. Cümlənin davamında “*they have Armenian state*” atılmışdır.

NƏTİCƏ

Tərcümə bəşər tarixinin ayrılmaz bir hissəsidir. Həm yazılı, həm də şifahi tərcümə insanlar arasında ünsiyyətin inkişafına kömək göstərmişdir. Çox qədim tarixi olan şifahi tərcümə minilliklər sonra da öz əhəmiyyətini qorumaqda davam edir. Sinxron tərcümə müasir dövrdə şifahi tərcümənin ən çox tələbat olan sahələrindən biridir. Onun ən əsas üstünlüyü ardıcıl tərcümə ilə müqayisədə vaxt itkisinin daha az olmasıdır. Sinxron tərcümənin özünəməxsus çətinlikləri vardır. Tədqiqat işimizdə sinxron tərcümədə dəqiqlik məsələsi araşdırılmışdır. Birinci fəslin ilk hissəsində yazılı tərcümənin informativ və bədii tərcümə növlərində dəqiqlik məsələsi araşdırılmış, dəqiq tərcüməyə nail olmaqda çətinlik yaradan kateqoriyalardan bəhs edilmişdir. Bu zaman tərcümədə kontekst məsələsinin, eləcə də, hərfi tərcümənin dəqiqliyə təsir göstərməsi araşdırılmışdır. Bundan əlavə şeir tərcüməsində düzgün ekvivalentin tapılması, məzmun və formanın əhəmiyyəti də qeyd olunmuşdur.

Birinci fəslin ikinci hissəsində isə şifahi tərcümənin müxtəlif formalarında dəqiqliyə hansı dərəcədə nail olunması, tərcümənin bu növlərində dəqiqliyin necə başa düşüldüyü araşdırılmış, sinxron tərcümə və ardıcıl tərcümədə dəqiqlik məsələsi bir-biri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir.

Şifahi tərcümənin bu iki formasında dəqiqliyə hansı amillərin təsir etməsi təhlil edilmiş, sinxron və ardıcıl tərcümədə dəqiq tərcüməyə mane olan faktorlar müəyyən edilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, həm sinxron, həm də ardıcıl tərcümədə dəqiqlik göstəricisinin aşağı olmasına səbəb olan ümumi və bir-birindən fərqlənən xüsusi amillər vardır.

İlk olaraq bir çox tədqiqatçı ardıcıl tərcüməni şifahi tərcümədən daha dəqiq hesab edir. Bunun səbəbi olaraq qeyd olunur ki, ardıcıl tərcümə zamanı tərcüməçi natiqin cümlələrini tam olaraq eşidir və daha sonra tərcüməsinə başlayır. Sinxron tərcümə zamanı isə bir çox hallarda dilman tərcüməsinə başlayarkən natiqin öz nitqini necə bitirəcəyini bilmir. Bu səbəbdən ardıcıl tərcümənin sinxron tərcümədən dəqiq olduğu qeyd olunur.

Natiqin sürəti sinxron tərcümədə dəqiqliyin aşağı olmasına təsir göstərən ən başlıca səbəblərdəndir. Sürətli nitq dilmancın yaddaşının daha çox yüklənməsinə səbəb olur. Natiq öz sürətini artırdıqca sinxron tərcüməçi öz sürətini azaldır və onun dediklərinin ayrı-ayrı detallarını deyil, daha ümumi şəkildə tərcümə edir. Təcrübədə dilmancın həddən artıq sürətlə danışan natiqə etiraz etdiyi hallara rast gəlinəndi də qeyd edilmişdir. Tərcüməçi natiqlə bərabər sürətini artırdıqda isə onun səhv etmə və diqqətinin dağılma ehtimalı daha da artır. Bu da öz növbəsində məna itkisinə və ya tamamilə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər. Sinxron Tərcüməçilərin Beynəlxalq Birliyində də natiqin sürətli nitqi ilə bağlı müəyyən qaydalar qəbul edilmişdir.

İşçi dillərin istiqaməti də tərcümənin dəqiqliyində özünəməxsus rol oynayır. Tədqiqatçılar arasında bu məsələdə fikr ayrılığı müşahidə olunur. Bir çox tədqiqatçı düşünür ki, tərcüməçi A dilində öz tərcüməsini daha yaxşı ifadə bilər. Buna görə də B dildən A dilinə tərcüməni daha dəqiq hesab edirlər. Digər qrup isə natiqin dediklərini düzgün anlamaq baxımından A dilindən B dilinə tərcümədə dəqiqlik göstəricisinin daha çox olduğu fikrini müdafiə edirlər.

Həmcins üzvlərin dəqiq tərcüməsi həm ardıcıl, həm də şifahi tərcümədə çətinlik törədən kateqoriyalardan biridir. Dissertasiya işinin ikinci fəslində sinxron tərcümə nümunələrinin təhlili ilə də sinxron tərcümə zamanı dilmanc tərəfindən həmcins sözlərdən bəzilərinin atıldığını müşahidə etdik. Ümumilikdə qəbul olunmuşdur ki, bu cür sözlər ardıcıl tərcümə ilə müqayisədə sinxron tərcümə zamanı daha dəqiq tərcümə olunur.

İkinci və ya üçüncü dildən, başqa sözlə desək riley tərcümə zamanı dəqiqlik göstəricisi daha da azalır. Riley tərcümə müəyyən dil cütlüyündə tərcüməçi tapmaq mümkün olmadıqda istifadə olunur. Bu zaman natiqin çıxışı əvvəlcə birinci dilə, daha sonra isə həmin tərcümə ikinci dilə tərcümə olunur. Bu da təbii olaraq dəqiqliyin daha da azalmasına gətirib çıxarır.

Sinxron tərcümədə natiq tərəfindən işlədilən idiomlar, atalar sözləri, məcazi mənalı sözlərin dəqiq tərcüməsi sinxron tərcüməçidən işçi dilləri mükəmməl bilməyi tələb edir. Rəqəmlər, xüsusi adların dəqiqliklə tərcüməsi isə sinxron tərcüməçinin ən əsas diqqət yetirməli olduğu məqamlardan biridir.

II fəsildə isə sinxron tərcüməçilər tərəfindən dəqiqliyin hansı məqamlarda gözlənilməsi, hansı məqamlarda səhvə yol verilməsi, atılma, ümumiləşdirmə kimi strategiyalardan istifadə olunması Azərbaycan-İngilis dillərinə edilən sinxron tərcümə materialları ilə təhlil edilmişdir. Təhlil zamanı peşəkar sinxron tərcüməçilərin etdiyi tərcümələrdən istifadə edilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Tərcümə Ensiklopediyası”, Bakı. Azərbaycan Dillər Universiteti, 2018, 584 s.
2. Abdullayeva F.B. “Peşəkar tərcümənin əsasları”, Bakı. UniPrint, 2010, 218 s.
3. Bayramov Q.H. “Tərcümə sənəti”, Bakı. OKA Ofset, 2008, 218 s.
4. Əmrahova R.F. “Ardıcıl Tərcümədə Yazı Sistemi”, humanitar elmlər üzrə aylıq beynəlxalq elmi jurnal, №2(3), 2019, s.27-29
5. Hüseynbalayeva T.H. Tərcümə Nəzəriyyəsinin Bəzi Problemləri, 30 s.
6. Hüseynova K.R. Şifahi Tərcümədə Qeydgötürmə Texnikası, Bakı, Mütərcim, 2019, 300 s.

İngilis dilində

7. Baker M. “Routledge Encyclopedia of Translation Studies”, New York, 2001, 691 p.
8. Barik H.C. A Description of Various Types of Omissions, Additions and Errors of Translation Encountered in Simultaneous Interpretation. *Meta*, 1971, p. 199-210
9. Carolina Yudes, Pedro Macizo, Luis Morales, M. Teresa Bajo. Comprehension and error monitoring in simultaneous interpreters, Granada, 2011, p.1039-1057
10. Changshuan Li, Coping Strategies for Fast Delivery in Simultaneous Interpretation, *The Journal of Specialised Translation*, issue 13, 2010, p.19-25
11. Cox, Evy and Salaets, Heidi. Accuracy: Omissions in consecutive versus simultaneous interpreting, *International Journal of Interpreter Education: Vol.11 Iss.2, Article 7*, 2019
12. D.Gile. Consecutive vs. Simultaneous: Which is more accurate?, *Interpretation Studies*, No. 1, 2001, pages 8-20.
13. Deb Russel. Consecutive and simultaneous interpreting, University of Alberta, 2015, p.135-164

14. Dennis Cokely, The Effects of Lag Time on Interpreter Errors, National Consortium of Interpreter Education Centers, p.25
15. Fred Van Besien, Anticipation in Simultaneous Interpretation, Anticipation in Simultaneous Interpretation. *Meta*, 44(2), 1999, p.250–259.
16. Kartini Rahmatillah. Translation Errors In The Process Of Translation, *Journal of English and Education*, Vol. 7 No.1, 2013, p.14-24
17. Kıncaç Ş. The Impact of Non-Native English on Omissions in Simultaneous Interpreting, *Journal of Translation Studies*, 2020, p. 98-109
18. Korpala P. Omission in simultaneous interpreting as a deliberate act, *Intercultural Studies Group*, 2012, p.103-111
19. Obler M.K. Conference Interpreting As Extreme Language Use, *International Journal of Bilingualism*, 2012, p. 177-182.
20. Peter Newmark. *Approaches to Translation*, Oxford, 1981, p.199
21. Pym A. On omission in simultaneous interpreting. Risk analysis of a hidden effort, In G. Hansen et al. (Eds.), *Efforts and models in interpreting and translation research: A tribute to Daniel Gile*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2008, p. 83-105.
22. Robert B. Estill, Kemper S. Interpreting Idioms, *Journal of Psycholinguistic Research*, Vol.11, No. 6, 1982. P.559-568.
23. Roderick J. *Conference Interpreting Explained*, Manchester, St.Jerome Publishing, 1998, 142 p.
24. Tia Aprilianti Putri. An Analysis of Types and Causes of Translation Errors, *Etnolinguist* Vol 3 No 2, 2019, p. 93-103
25. Sasee Chanprapun. Directionality Effects on Accuracy in English-Thai Consecutive Interpreting of Quantity Numbers, *LEARN Journal: Language Education and Acquisition Research Network Journal*, Volume 13, Issue 2, 2020, p.80-92

İnternet resursları

26. <https://benjamins.com/relayinterpreting/MiriamShlesinger>

27. <https://www.accreditedlanguage.com/interpreting/what-is-relay-interpreting/>
28. <https://translationexcellence.com/5-things-you-didnt-know-about-relay-interpretation/>
29. <https://www.languageconnections.com/anticipation-in-simultaneous-interpreting/>
30. <https://benjamins.com/catalog/bt1.80.08pym>
31. <https://www.eulita.eu/en/what-accurate-interpretation/>
32. <https://www.nwiglobal.com/blog/13-translation-errors-that-can-ruin-your-content/>
33. <https://www.tlctranslation.com/translation-accuracy/>
34. <https://www.daytranslations.com/blog/translation-errors-results/>
35. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
36. <https://youtu.be/oLZvSgWArtw>
37. <https://president.az/>
38. <https://youtu.be/pP2PHwPv9kk?list=LL>
39. <https://youtu.be/kypXX-fUvIU?list=LL>
40. <https://youtu.be/yZEiZN2pMFM>
41. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-49102495>